

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI**

KUR'AN'DA ÇOK ANLAMLILIK VE EŞ ANLAMLILIK

FATMA BETÜL BAYSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. İBRAHİM SARMIŞ**

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma Betül BAYSAL
	Numarası	138106081005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı - Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ
	Tezin Adı	Kur'an'da Çok Anlamlılık ve Eş Anlamlılık

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Kur'an'da Çok Anlamlılık ve Eş Anlamlılık bu çalışma 31/05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	İbrahim SARMIŞ	
2	Prof. Dr.	Tacettin UZUN	
3	Doc. Dr.	M. Vehbi DERELİ	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma Betül BAYSAL		
	Numarası	138106081005		
	Ana Bilim /BilimDalı	Temel İslam Bilimler/ Arap Dili ve Belağatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Kur'an'da Çok Anlamlılık ve Eş Anlamlılık			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Fatma Betül BAYSAL

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Fatma Betül BAYSAL		
	Numarası	138106081005		
		Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı - Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	Tezli Yüksek Lisans
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ		
Tezin Adı	Kur'an'da Çok Anlamlılık ve Eş Anlamlılık			

Müşterek ve müteradif olarak ifade edilegelen çok anlamlı ve eş anlamlı sözcükler, her dilde olduğu gibi Kur'an'ın dili olan Arapça 'da da mevcuttur. Bu bağlamda Kur'an mesajını doğru anlamak adına Kur'an'da yer alan eş anlamlı ve çok anlamlı kabul edilen kelimeleri iyi anlamak gerekir.

Bu araştırma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kavramsal çerçeve hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde çok anlamlılık demek olan 'iştirâk' konusu ele alınmış; iştirâkın lügat ve ıstılah anlamına, dilde iştirâk ile ilgili görüşlere yer verilerek müşterek kabul edilen bazı kelimelere Kur'an'dan örnekler verilmiştir. İkinci bölümde eş anlamlılık demek olan 'terâdüf' konusu ele alınmış; terâdüfün lügat ve ıstılah anlamına, dilde terâdüfü kabul edenler ve etmeyenlerin görüşlerine yer verilerek müteradif kabul edilen birkaç kelimeye Kur'an'dan örnekler verilmiştir. Sonuç bölümünde ise konu genel olarak özetlenmiştir.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Fatma Betül BAYSAL		
	Student Number	138106081005		
	Department	Department of Islamic Sciences – Field of Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	+	Master's Degree (M.A.)
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Synonymy And Polysemy in Quran			

Synonymous and Polysemous words which called "müşterek" and "müteradif" are available in the Quran language. In this sense for understand of Quran truly, we need to understand synonymous and polysemous words in the Quran.

In this research includes introduction, two chapter and conclusion. Introduction chapter provides general information about the subject matter, objectives and conceptual framework of the study. "İştirak" which means polysemous considered in the first chapter. In this chapter some examples of "müşterek" words in Quran including the opinions of the terminological and linguistic meanings of the "iştirak" are given. "Teradüf" which means synonymous considered in the second chapter. In this chapter some examples of "müteradif" words in Quran including the opinions of accepting or declining "teradüf" in the language and the terminological and linguistic meanings of the "teradüf" are given. In the conclusion section, the topic is summarized in generally.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ	1
ÇOK ANLAMLILIK VE EŞ ANLAMLILIĞIN, KUR'AN MESAJINI ANLAMADAKİ ÖNEMİ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
KUR'AN'DA ÇOK ANLAMLILIK.....	3
1. İştirâkın Lugat ve İstılah Anlamı	3
2. Arap Dilinde İştirâkı Kabul Edenler ve Reddedenler	5
2.1. Görüşlerin Değerlendirilmesi.....	6
3. Arap Dilinde İştirâkın Sebepleri	7
3.1. Lehçeler Arası Alışveriş.....	7
3.2. Başka Dillerden Geçen Ve Birbirine Şeklen Benzeyen Lafızların Zamanla Müşterek Haline Gelmesi.....	7
3.3. Kalb (Harflerin Kelime İçindeki Yerlerinin Değişmesi).....	7
3.4. Mücâveret Ve Sebebiyet Gibi Yaygın Olan Mecaz İlgileri	7
3.5. Kelimenin Terim Anlamı Kazanması	8
3.6. Açıklık Ve Anlaşılabilirliğin Uygun Olmadığı Durumlar İçin Müşterek Lafızlar Vazedilmiştir.....	8
4. Vücuḥ ve Nezâirin Lugat Anlamı	9
5. İstılaḥta Vücûḥ ve Nezâir.....	10
5.1. Tanımların Değerlendirilmesi	16
6. Vücûḥ ve Nezâirin Belirlenmesinin Tarihi	17
7. Vücûḥ ve Nezaire Dair Yazılan Eserler	18
8. Kur'an'da Çok Anlamlı Kelimeler.....	19
8.1. Salât (صلاة) Kelimesi.....	20
8.2. Zikir (ذكر) Kelimesi.....	30
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
KUR'AN'DA EŞANLAMLILIK	34
1. Teradüfün Lugat ve İstılah Anlamı	34
2. Dilbilimcilerin Teradüfle İlgili Görüşleri.....	34

3. Arap Dilinde Teradüfü Kabul Etmeyen Dilbilimciler.....	38
4. Arap Dilinde Teradüfü Kabul Eden Dilbilimciler.....	38
5. Teradüfün Ortaya Çıkış Sebepleri.....	39
5.1. Lehçeler Arası Alışveriş.....	39
5.2. Diğer Dillerden Alıntılar	39
5.3. Dilsel Değişim.....	39
5.3.1. Mecazî Kullanımlar.....	41
5.3.2. Arapların Künyelere Eğilimi	41
6. Kur'an'da Eş Anlamlı Kelimeler	41
6.1. جَاءَ/آتَى (Etâ/Câe)	42
6.2. حَسْبِيَّةٌ/خَوْفٌ (Havf/Hasyet).....	46
SONUÇ	57
KAYNAKÇA.....	59

KISALTMALAR

- (as) : ‘Aleyhi’s-Selâm
(sav) : Sallallâhu aleyhi ve sellem
b. : ibn
C : cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dr. : Doktor
h. : hicrî
Hz. : Hazreti
Öğrt. : Öğretim
Ünv. : Üniversitesi
S: : sayı
s. : sayfa
thk. : tahkik eden
t.y. : tarih yok
y.y. : yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Dil, insanlar arasında anlaşmanın vasıtasıdır. İster yazılı, ister sözlü olsun her dilin sahip olduğu birtakım özellikler vardır. Bu özellikler, dildeki sözcükleri oluşturan harflerin özelliklerinden, cümlenin ifade gücüne kadar pek çok hususta ortaya çıkar.

Yüce Allah son olarak, ilahi mesajlarını insanlara ulaştırmak için Arap dilini bir vasıta olarak seçmiş ve Kur'an'ı bu dille göndermiştir. Kur'an bizzat kendisinin, 'Arapça bir dil' ile inzâl edildiğini haber vermektedir. Bu sebeple Kur'an ayetlerini anlarken takip edilecek en sağlıklı yöntem, Kur'an'ın, nazil olduğu dil çerçevesinde anlaşılması ve anlamlandırılmasıdır.

Dolayısıyla Kur'an, bu dilin özelliklerini ihtiva eden bir kitaptır. Kur'an'ı anlamak için bu özelliklere vakıf olmak gerekir. Bununla beraber Kur'an'ın, mevcut Arap dilinin bazı unsurlarına yeniden şekil verdiği, bazı kelimelerin Kur'an'la kavramsal anlam kazandığı da olmuştur.

İlk dönemlerden başlayarak günümüze kadar yapılan tefsir çalışmalarında, Kur'an'ın öncelikli olarak dil çerçevesinde anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Hatta ilk müfessirlerin tamamı, sahip oldukları Arap dili açısından Kur'an kelimelerini incelemişlerdir.

Bu çalışmada, dilsel bir olgu olan ve aynı zamanda içinde bulunduğu kelamın da üstünlüğünü gösteren bir olgu olan, "Kur'an'da çok anlamlılık ve eş anlamlılık" konusu ele alınmıştır.

Çalışmanın her safhasında yol göstererek yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İbrahim SARMIŞ'a; ayrıca kendilerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Muhammet TASA, Doç. Dr. Sedat ŞENSOY, Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI, Dr. Öğrt. Üy. Yusuf Sami SAMANCI'ya teşekkürlerimi sunarım.

Fatma Betül BAYSAL

Konya-2019

GİRİŞ

ÇOK ANLAMLILIK VE EŞ ANLAMLILIĞIN, KUR'AN MESAJINI ANLAMADAKİ ÖNEMİ

Herhangi bir metni anlama ve yorumlamada kavramların bilinmesi çok önemli bir husustur. Kutsal metin ve dini nasların anlamlandırılması sürecinde ise kavramların anlaşılması diğer metinlere göre daha büyük bir önem arz etmektedir. Zira kutsal metinlerin gönderildiği insanlara vermek istediği mesaj, varlık ve evrene bakışı kavram kalıpları içerisinde takdim edilmektedir.

Bu kavramlardan müşterek ve müteradif olarak ifade edilegelen çok anlamlı ve eş anlamlı sözcükler, her dilde mevcuttur. Çünkü bazı kelimelerin birden fazla anlamı olabileceği gibi bazı kelimeler de birbirinin yerine kullanılabilir. Bu durum Kur'an'ın dili olan Arapça için de geçerlidir. Kur'an-ı Kerim bütün ilahi kitaplar gibi muhataplarınca anlaşılacak üzere, onların dilinde gönderilmiş bir kitap ve hitap olup Arap dilinin bütün özelliklerini ihtiva eder. Dolayısıyla Arapça'yı iyi bilmek, İslam'ı kaynağından öğrenmek için bir gerekliliktir.¹ Herhangi bir edebi metinde bile metnin anlaşılması için yazarın kullandığı dil ve anlatımın iyi bilinmesi gerektiği gibi Kur'an'ı doğru anlamak için de onun dilini ve üslûbunu iyi bilmeliyiz. Çok anlamlılık ve eş anlamlılığın da bir anlatım özelliği olduğunu göz önünde bulunduracak olursak; iştirak, iştirâkın Kur'an'daki karşılığı olan vücûh ve nezâir ve teradüf ilimleri bize, bir kelimenin yer aldığı ayet içerisinde ne anlama geldiğini bilme ve başka bir kelime yerine söz konusu kelimenin kullanılmış olmasındaki inceliği anlamada yardımcı olacaktır. Bu bir nevi ayetin ayetle tefsir edilmesidir.²

Çalışmanın amacı, Kur'an mesajını doğru anlamada Arap dilinin yapısını da göz önünde bulundurarak Arapçanın Kur'an'a özgü kullanımının bilinmesi adına, müşterek lafızların ayetlerde kullanıldıkları bağlamı ve müteradif oldukları söylenen kelimelerin aralarındaki ince anlam farklarının belirlenmesinin önemini ortaya koymaktır.

¹ İbrahim Sarmış, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dilbilgisi*, Esra Yayınları, Konya, 2011, s.2.

² Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.39.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle dilde çok anlamlılığı ifade eden ‘iştirâk’ kavramı ve Kur’an’daki karşılığı olan vücûh ve nezâir kavramına, konu ile ilgili görüş ve tartışmalara, çok anlamlılığı ortaya çıkaran sebeplere, bu konuyla ilgili yazılan eserlere ve örnek olarak Kur’an’da yer alan birkaç çokanlamlı kelimeye yer verilecektir. İkinci bölümde ise Arap dilinde eş anlamlılık demek olan ‘teradüf’ kavramına, konu ile ilgili görüş ve tartışmalara, eş anlamlılığı ortaya çıkaran sebeplere, konuyla ilgili yazılan eserlere ve Kur’an’da yer alan, eş anlamlı olduğu kabul edilen birkaç kavram üzerinde detaylı durulacaktır.

Kur’an’da çok anlamlı ve eş anlamlı kabul edilen kelimelerin hepsini incelemek mümkün olmadığı için bu çalışmada çok anlamlılığa örnek teşkil etmesi açısından, sıklıkla üzerinde durulan ‘salât’ ve ‘zikir’ kavramlarına; eş anlamlılığa örnek olarak ise آتى/جاء (etâ/câe) ile خوف/خشية (havf/haşyet) kavramları ele alınacaktır.

Çalışmada lugatler başta olmak üzere ‘teradüf’, ‘iştirâk’ ile ‘vücûh ve nezâir’e dair yazılan eserlere, tefsir kaynaklarına müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA ÇOK ANLAMLILIK

1. İştirâkın Lugat ve İstılah Anlamı

Sözlüklerde 'iştirak' kelimesinin kökünün ش-ر-ك (ş-r-k) harfleri olduğu ve kelimenin ortaklığa delalet ettiği belirtilmiştir. Müşterek isimse iki ya da daha fazla mananın ortak olduğu lafız olarak açıklandıktan sonra genelde örnek olarak عين kelimesi örnek olarak verilmiştir.³

İlk dönem dil âlimlerinden Sibeveyh (ö.180), lafızları üç kısma ayırmış; lafız ve manaları farklı olan kelimeleri mütebayın, lafızları farklı ama manaları aynı olan kelimeleri müteradif, lafızları aynı, manaları farklı kelimeleri ise müşterek olarak ele almıştır.⁴

Cürcânî (ö.816), müşterek kavramını çok mana için vazedilmiş lafız olarak tanımlamış ve çokluk kelimesinin, azın karşıtı olan çok değil, birden fazla olan çok olduğunu belirtmiştir. Ona göre iki şey arasındaki ortaklık, tür bakımından olursa buna mümâsele denir. Zeyd ve Amr'ın insan olma bakımından ortak oluşu gibi. Eğer ortaklık cins bakımından olursa buna mücânese denir ki insan ve atın hayvan cinsinde ortak oluşu buna örnektir. Ortaklık âraz ve nicelik bakımından olursa buna 'madde' denir. Bir metre odun ve bir metre kumaşın uzunlukta ortak oluşu bu kabildendir. Ortaklık keyfiyet, nitelik bakımından olursa buna müşâbehet denir. İnsan ve taşın siyahlıkta ortaklığı gibi. Şayet izafet bakımından bir ortaklık olursa buna münâsebet denir. Zeyd ve Amr'ın Bekir'in oğulları olması gibi. Ortaklık şekil bakımından olursa müşâkele olarak adlandırılır. Yeryüzünün ve topun yuvarlak olması gibi. Ortaklık, özel

³ Halil b. Ahmed el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, (thk. Mehdî el- Mahzûmî, İbrahim es- Sâmarraî), Dâru Mektebeti'l- Hilal, y.y., 2010, V, 294; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, 2010, X, 449; Murtaza ez- Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, (thk. Mustafa Hicâzî), et- Turâsu'l- Arabî, Kuveyt, 2001, XXVII, 228; Ebu'l- Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi'l-Luga*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l- Fikr, y.y., 1979, III, 265.

⁴ Ebu Bişr Sibeveyhî, Amr b. Osman b. Kanber el- Hârisî, *el- Kitâb*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetu'l- Hancî, Kahire, 1988, I, 24.

konumlar dolayısıyla olursa buna muvâzene denir. Gezegenlerin yörüngelerinin aynı olması gibi.⁵

İbn Fâris, es- Sâhibî adlı eserinde ‘iştirak’ kavramını, bir lafzın iki ya da daha fazla mana içermesi şeklinde tanımlamış ve ardından Tâhâ suresindeki şu ayeti örnek vermiştir: “ قَافِدٍ فِيهِ فِي الْيَمِّ فَأُلْقِهِ أَيْمًا بِالسَّاحِلِ ” “Onu denize bırakmasını emretmiştik ki böylece deniz onu sahile atsın.” (Tâhâ 20/39) İbn Fâris’e göre فَأُلْقِهِ fiili haber ve emir arasında müşterektir. Aynı şekilde ayetlerde geçen أَرَأَيْتَ lafzı da istiftâ ve sual bakımından müşterektir.⁶ Görüldüğü üzere İbn Fâris örneklerini sözcük düzeyinde değil de cümle düzeyinde seçmiştir.

Bir kelimenin müşterek olarak kabul edilmesi için genel kabul, kelimenin bütün manalarının hakiki olması yönündedir. Manalarından bir tanesi mecaz, diğeri hakiki olan kelimeler müşterek olarak kabul edilmez. Örneğin göz, pınar, güneş, altın gibi anlamlara gelen عين kelimesi müşterek kabul edilir; çünkü bu manaların hepsi hakiki manadır. Fakat aslan, cesur insan manalarında kullanılan اسد kelimesi müşterek kabul edilmez; çünkü cesur insan manası hakiki değil mecazîdir.⁷ Fakat bu genel kabule karşılık Zerkeşî, müşterek kavramını iki hakiki mana yahut bir hakiki ve bir mecaz mananın lafız olarak ortak olması şeklinde açıklayarak lafzın mecaz anlamını da müşterek olarak kabul etmiştir.⁸

Gazali’ye göre de müşterek lafız, tanımları ve hakikatleri farklı olan lafızdır. Kendisi de örnek olarak عين kelimesinin görme organı, terazi, su çekilen yer için; مشتري kelimesininse bey’ akdini kabul eden kimse ve gezen için kullanıldığını söylemiştir.⁹

⁵ Ali İbn Muhammed es- Seyyid eş- Şerif el- Cürçânî, *Mu’cemu’t- Târifât*, (thk. Muhammed Sıddîk el- Miñşâvî), Dâru’l- Fazilet, Kahire, t.y., s.180.

⁶ İbn Fâris, *es- Sâhibî fi fikhî’l- Lugati’l- Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni’l- Arabî fi Kelâmihâ*, Dâru’l- Kütübi’l- İlmiyye, Beyrut, 1997, s.207, 208.

⁷ İsmail Durmuş, “Müşterek”, *DİA*, XXXII, 171, 172.

⁸ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez- Zerkeşî, *el- Burhân fi Ulûmi’l- Kur’ân*, (thk. Muhammed Ebu’l- Fazl İbrahim), Dâru İhyâi Kütübi’l- Arabiyye, y.y., 2010,II, 207, 208.

⁹ Ebû Hamîd el- Gazzâlî, *el- Mustasfâ min Ulûmi’l- Usûl*, (thk. Hamza b. Zâhir Hâfız), el- Câmîatu’l- İslâmiyye Külliyyetu’ş- Şer’iyye, Medine, t.y., I, 101.

Fahreddin er- Râzî, Şevkânî gibi usulcülerin yapmış olduğu tanım da bu tanımlara paralellik göstermektedir. Onlar da müşterek lafzı, iki ya da daha fazla hakiki mana üzere vazedilmiş lafız olarak açıklamıştır.¹⁰

2. Arap Dilinde İştirâkı Kabul Edenler ve Reddedenler

Dilde iştirâkın olduğunu kabul edenler çoğunluğu oluşturmaktadır. el- Halil (ö.175), Sibeveyh, Ebu Ubeyde (ö.209), Seâlibî (ö.291), el- Müberred (ö.286) gibi dilciler iştirâkı kabul etmiştir.¹¹

İbn Cinnî (ö.393) de iştirâkı kabul edenlerdendir. Ona göre iştirâk, isimlerde olduğu gibi harflerde de olur. Yani müşterek lafızlar sadece isimleri değil, fiilleri ve harfleri de kapsamına alır. ان – لا – من gibi sözcükler tek bir mana ile kısıtlanamaz. İbn Cinnî, müşterek isme الصِّدَائِ kelimesini örnek vermiş ve kelimenin, sesin yankısı, ölü beden, malı gözeten iyi adam gibi manalara geldiğini belirtmiştir. Müşterek fiillere حزن, غنى ve ضالّ fiillerini örnek vermiştir.¹²

İbn Cinnî'nin bu değerlendirmesine binaen pek çok dilci, müşterek lafızları bir araya toplama gayretine girmiştir. Örneğin الحُوب kelimesine otuz, العَجُوز kelimesine yetmiş yedi tane mana verilmiştir.¹³

Diğer bir grup ise dilde iştirâkı kabul etmemektedir. Bunların başında İbn Deresteveyh (ö.327) gelir. el- Fasîh isimli eserinde şöyle söylemiştir: وجد lafzı, bir lafzın pek çok manaya gelebileceği konusunda ittifak edenlerin ileri sürdüğü en kuvvetli delildir. Zira, Sibeveyh de bunu kitabının başında zikretmiştir. Manalar üzerinde düşünmeyenler, gerçeği görmeyenler de bu kelimenin farklı pek çok manaya

¹⁰ Fahreddin er- Râzî, *el- Mahsûl fî İlmi Usûli'l- Fıkıh*, (thk. Tâhâ Câbir Gıyâd el- Ulvânî), Müessesetü'r- Risâle, y.y., t.y., I, 261; Muhammed b. Ali eş- Şevkanî, *İrşâdu'l- Fuhûl ilâ Tahkîki'l- Hakki min İlmi'l- Usûl*, (thk. Ebu Hafs Sâmi el- Arabî el- Esrî), Dâru'l- Fazîlet, Riyad, 2000, I, 125, 126.

¹¹ Muhammed Nureddin el- Müneccid, *el- İştirâku'l- Lafzî fi'l- Kur'ani'l- Kerim Beyne'n- Nazariyyeti ve't- Tatbîk*, Dâru'l- Fikri, Şam, 1999, s.31.

¹² İbn Cinnî, *el- Hasâis*, (www.alkottob.com/11.05.2019), s.231.

¹³ el- Müneccid, *el- İştirâku'l- Lafzî*, s.31.

gelen bir lafız olduğunu zannetmişlerdir. Aslında bu manaların hepsi tek bir şeydir. Fakat mefuller farklı olduğu için mastarlar farklılaşmıştır.”¹⁴

İbn Cinnî aynı zamanda şunları da söylemiştir: “Eğer iki kelime ya da harfin binâları aynı olup da farklı manalara gelmişlerse, bu iki kelime ya da harfin ortak oldukları tek bir manaya döndürülmeleri mümkün değildir. Bunların lafız ve manası bir kabul edilir.”¹⁵

Ebû Hilal el- Askerî (ö.400) de İbn Deresteveyh’i teyit ederek el- Furûk isimli eserinin mukaddimesinde şunları söylemiştir: “Bazı gramerciler, bir lafzın iki manaya gelmesinin, yalnızca her iki manada da bir alamet bulunması halinde mümkün olduğunu söylerler. Eğer bu alamet yoksa karışıklık meydana gelir ve muhatapla anlaşmak zorlaşır. Karışıklığa sebep olacak bir vaz’ hikmete aykırıdır. Bu durumda geriye, söz konusu lafızların zaruri veya bazı illetlere bağlı olma ihtimalleri kalmaktadır ki bu da oldukça nadir görülen bir durumdur.”¹⁶

Müneccid’e göre İbn Deresteveyh ve Ebû Hilal el- Askerî’nin görüşleri şu iki açıdan eleştirilebilir: İlki, onlar duruma lügavî açıdan değil, dini açıdan bakmışlardır. İkincisi ise bu görüş üzere ittifak oluşmamıştır. Her ikisi de görüşlerini Bakara suresindeki şu ayete dayandırır: “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” “*Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.*” (Bakara 2/31) Fakat ayetin tefsirinde ihtilaf vardır. Bu iki dilciye yakışan, konuyu dil perspektifinden ele almaktır.¹⁷

2.1.Görüşlerin Değerlendirilmesi

Dilde iştirâk konusu ile ilgilenenler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı dilciler iştirâkı kabul ederken bazıları iştirâkın mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. İştirâkı kabul edenler, lafızların sonlu; manalarinsa sonsuz olduğunu, sonlu olan da sonsuz olana yetemeyeceği için iştirâkın zorunlu olarak ortaya çıktığını savunmuşlardır. İştirâkı kabul etmeyenlerse müşterek kabul edilen kelimelerin

¹⁴ Suyûtî, *el- Müzhir*, I, 372.

¹⁵ el- Müneccid, *el- İştirâku’l- Lafzî*, s.32.

¹⁶ el- Müneccid, *el- İştirâku’l- Lafzî*, s.33.

¹⁷ el- Müneccid, *el- İştirâku’l- Lafzî*, s.34.

mutlaka bir karine yoluyla farklı manalara gelebileceğini, aksi takdirde bunun dilde karışıklığa yol açacağını savunmuşlardır.

Meseleye olgusal olarak bakıldığında, çokanlamlılık hemen hemen her dilde olduğu gibi tartışma götürmeyecek kadar açık bir gerçektir.¹⁸

3. Arap Dilinde İştirâkın Sebepleri

Arap dilinde müşterek lafızları ortaya çıkaran etmenlerle ilgili kaynaklarda şu sebepler zikredilmiştir:

3.1. Lehçeler arası alışveriş: Bir kabile bir lafzı bir mana için vazetmişken başka bir kabile aynı lafzı başka bir mana için vazetmiştir. Zamanla bu lafzın her iki mana için de kullanımı yaygınlaşmıştır. Sonra lehçelerden biri kelimenin manasını değiştirmiştir ve asıl mana unutulmuş lehçelerde kullanılan mana yaygınlaşmıştır. Böylece iştirâk oluşmuştur.¹⁹

3.2. Başka dillerden geçen ve birbirine şeklen benzeyen lafızların zamanla müşterek haline gelmesi: Örneğin Yunanca'daki 'burç' kelimesi, kale anlamına gelirken Arapça'da güzel yüzlü kimse anlamında kullanılmıştır. 'hubb' kelimesi Arapça'da sevgi manasında kullanılırken Farsça'da su konan sürahi anlamında kullanılmıştır.²⁰

3.3. Kalb (harflerin kelime içindeki yerlerinin değişmesi): دام (devam etmek)ve دمى (kanamak) kelimeleri gibi.²¹

3.4. Mücâveret ve sebebiyet gibi yaygın olan mecaz ilgileri: İbn Fâris diğer sebeplere ek olarak bunu zikrederek şiiirlerden ve Kur'an ayetlerinden istişhâd yapmıştır. es- Sâhibî adlı eserinde şöyle söylemiştir: "Araplar bir şeye isim olarak ona mücâveret eden (yakın olan) ya da sebep olan bir şeyin ismini verirlerdi. Mesela bulutu ve yağmuru, 'gök' olarak isimlendirmişlerdir. Zümer suresinde geçen ayet buna

¹⁸ Mesut Okumuş, "Kur'an Yorumunda Çok Anlamlı Lafızlara Yaklaşımlar", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003/1, C:II, S:3, s.8.

¹⁹ el- Müneccid, *el- İştirâku'l- Lafzî*, s.45.

²⁰ Ramazan Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l- Arabiyye*, Meketebetü'l- Hâncî, Kahire, 1999, s.331.

²¹ Ömer Acar, "Çokanlamlılık- Eşadlılık İkileminde İştirâk-i Lâfzî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 51:2 s.257.

örnektir: “وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ” “Hayvanlardan da sizin için sekiz eş indirdi.”

(Zümer 39/6) Hayvanlar bitki olmayan yerde olmaz, bitkiler su olmayan yerde olmaz.

Allah ise suyu indirir. Bir diğer örneği A’raf suresindedir: “أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَؤَاتِكُمْ

” “Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise indirdik.” (A’raf

7/26) Bu ayette de Allah’ın elbise indirmesini şöyle açıklayabiliriz: Elbise

pamuktandır, pamuksa su olmadan yetişmez, Allah gökten su indirir.”²²

3.5. Kelimenin terim anlamı kazanması: Bir kelimenin sonradan terim anlamı kazanması da iştirâkın sebeplerdendir. Örneğin –tevcîh- kelimesi dilde yönelmek manasına gelirken terim olarak bedî ilminde bir sanatın adı olmuştur.²³

3.6. Açıklık ve anlaşılabilirliğin uygun olmadığı durumlar için müşterek lafızlar

vazedilmiştir: Peygamberimiz ile Hz. Ebû Bekir’in hicretleri esnasında

peygamberimiz Hz. Ebû Bekir’e yanındakinin kim olduğunu sormuş, Hz. Ebû Bekir

de ‘أَنْتَ دَلِيلٌ يَهْدِينِي الطَّرِيقَ’ ‘bana yol gösteren rehber’ diyerek bir tehlikenin meydana

gelmesini önlemiştir. Hz. Ebû Bekir’in bu sözü aynı zamanda tevriye sanatına örnek

olarak gösterilmektedir.²⁴

İştirâkın Kur’an ilimlerindeki karşılığı -el- vüçûh- tur, fakat el-vüçûh kavramı tek başına değil genellikle -el-vüçûh ve’n-nezâir- şeklinde -en-nezâir- kavramıyla beraber zikredilmektedir.

²² el- Müneccid, *el- İştirâku’l- Lafzî*, s.36.

²³ el- Müneccid, *el- İştirâku’l- Lafzî*, s.35.

²⁴ Abdurrahman Celâleddin es- Suyûtî, *el- Müzhir fî Ulûmi’l- Lugati ve Envâuha*, (şrh: Muhammed Ahmed Cârulmevlâ, Ali Muhammed el- Beccâvî, Muhammed Ebu’l- Fazl İbrahim), *el- Mektebetu’l- Asriyye*, y.y., 2014, I, s.369.

4. Vücûh ve Nezâirin Lugat Anlamı

Vücûh, vech kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde, yalın halde kullanılan vech kelimesi, -bir şeyin karşısında bulunan şey-²⁵, -insan yüzü- gibi anlamlara gelmektedir.²⁶

Terkip olarak kullanıldığı yerlerde; -vechü'l-beyti-; -evin ön kapısının bulunduğu cephe-, -vechü'l-kavmi-; -bir kavmin ileri geleni-, -vechü'l-keîmi-; -sözden kastedilen mana-²⁷ anlamlarına gelir.

Aynı kökten gelen -elmuvâcehetü-; -yüz yüze gelme-, -cihetün-; -yön-²⁸, -tücâhün- ve -vücâhün-; -kastettiğin yön-²⁹, -vîchetün-; -yön, kible- manalarına gelmektedir.³⁰

Kelimenin içerdiği bu manaları göz önünde bulundurduğumuzda, yön anlamını da içeren -vechün- kelimesinin çoğulu olan -vücûhun- kelimesini bir şeyin farklı yönleri olarak anlayabiliriz. Bu durumda kelimenin ıstılahtaki manasıyla bir irtibat kurarak vücûh kavramına, -bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesi- diyebiliriz. İbn Manzur'un (ö.711) eserinde zikrettiği hadis-i şerif ve arkasından yapmış olduğu yorum da bunu destekler niteliktedir. İbn Manzur, "Kur'an'da vecihleri görmedikçe fakih olamazsın." hadisini zikrettikten sonra vücûh kelimesinden maksadın Kur'an'ın içerdiği manalar olduğunu ifade etmiştir.³¹

²⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, (tert. Davud Sellûm), Mektebetu Lübnan, Lübnan, 2004, IV, 66; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 555-557; ez- Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, XXXVI, 268-273; el- Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Abdu'l-Munîm Hafâcî, Siclu'l-Arab, Kahire, t.y., VI, 351-353; İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi'l-Lüga*, (thk: Abdüssellam Muhammed Harun), Dâru'l-Cil, Beyrut, t.y., VI, 88-89; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Nedim Maraşlı, Dâru'l-Kâtibu'l-Azelî, Kahire, t.y., s.550.

²⁶ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi'l-Lüga*, VI,88-89; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII,555-557; ez- Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, XXXVI, 268-273.

²⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 555-557; ez- Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, XXXVI, 268-273.

²⁸ Halil b. Ahmed, IV,66; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII,555-557; ez- Zebîdî, *Tâcu'l-Arus*, XXXVI, 268-273.

²⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 555-557.

³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, IV, 66; el- Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, VI, 351-353.

³¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 555-557.

‘Nezâir’ kelimesi, ‘nazîre’ kelimesinin çoğuludur. Müzekkeri olan ‘nazîr’ kelimesinin çoğulu ise ‘nuzarâ’dır. Kelime sözlükte, iki şey arasındaki denklik, benzerlik anlamlarına gelir.³²

İbn Manzur ‘nazîre’ kelimesini sözde, fiilde ve şekilde benzerlik olmak üzere üç kategoride örneklendirmiştir:

Sözde nazireye örnek olarak; “لَا تُنَاطِرُ بِكِتَابِ اللَّهِ وَلَا بِكَلَامِ رَسُولِ اللَّهِ!” “Sakın Allah’ın kitabına ve Rasûlûllah’ın sözüne benzer bir söz söylemeye çalışma!” cümlesini, fiilde nazireye örnek olarak; “نَاطَرْتُ فُلَانًا” (Falanca ile münazara yaptım.) cümlesini, şekilde nazîreye ise; “عَدَدْتُ إِبِلَ فُلَانٍ نَظَائِرَ أَيِّ مَثْنَى مَثْنَى” “Falancanın develerini ikişer ikişer saydım.” cümlesini örnek olarak vermiştir.³³

el- Ezherî (ö.370) de şekilde benzerlik olarak nezâire; “*Rasûlullah’ın okuduğu nezâir yirmi kısa sure idi.*” hadisini örnek olarak vermiş, yirmi surenin birbirine benzer şekilde kısa olmasından dolayı ‘nezâir’ diye adlandırıldığını zikretmiştir.³⁴

5. Istılahta Vücûh ve Nezâir

Vücûh ve nezâirle ilgili yapılan tanımlar, iki kaynağa dayanmaktadır: İbnu’l-Cevzî (ö.597) ve Zerkeşî (ö.794)³⁵. Mukatil b. Süleyman (ö.150), Yahya b. Sellâm (ö.200), İsmail ed-Darîr el-Hîrî en-Nîsâbûrî (ö.298) ve ed- Dâmeğâni’nin (ö.478), eserlerinde vücûh ve nezâirle ilgili net bir tanım yapmadıkları belirtilir.

İbnu’l-Cevzî ve Katip Çelebi (ö.1067) vücûh ve nezâirin aynı şey olduğunu, bir kelimenin farklı yerlerde farklı manalarda kullanılması olduğunu söylemişler; kullanılan kelimenin lafzına nezâir, farklı anlamlarına da vücûh dendiğini ifade etmişlerdir. İbnu’l- Cevzî’nin tanımı şu şekildedir:

“Bil ki vücûh ve nezâir, Kur’an’da aynı hareke ve lafızla zikredilen bir kelimeden, kullanıldığı her yerde diğerinden farklı bir mana kastedilmesidir. Bir yerde

³² Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VIII, 156; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 215-220; ez- Zebîdî, *Tâcu’l-Arus*, XIV, 132-138; İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi’l-Lüga*, V, 444; Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s.520.

³³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, V,219.

³⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, XIV,370-371.

³⁵ Halil Altuntaş, “el-Vücûh ve’n- Nezâir”, *Diyanet Dergisi* 26/1 (1990):15.

zikredilen kelimenin lafzı, diğer yerde zikredilen kelimenin lafzına denktir. Her bir kelimenin başka bir manayla açıklanması da vücûhtur.”³⁶

Bir örnek zikredecek olursak İbnu'l-Cevzî ‘takva’ kelimesin müfessirler tarafından beş vecih üzere zikredildiğini belirterek şu şekilde sıralamıştır:³⁷

1. Tevhid: Nisa suresinde Allah’ın şu sözünde olduğu gibi: “*Andolsun ki biz, sizden önce kendilerine Kitap Verilenler’e de size de, takvayı emir ve vasiyet ettik. Eğer gerçeği örtbas ederek küfre saparsanız, bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır.*” (Nisa 4/31) Hucurât suresinde: “*Allah’ın ve peygamberinin yanında seslerini kısarak konuşanların yüreklerini Allah takva imtihanından geçirmiştir.*” (Hucurât 49/3)

2. İhlas: Hac suresinde Allah’ın şu sözünde olduğu gibi: “*... Şüphesiz ki bu, kalplerin takvasındandır.*” (Hacc 22/32) Kalplerin ihlası kastedilmiştir.

3. İbadet: Nahl suresinde olduğu gibi: “*Benden başka ibadete layık ilah yoktur; o halde ancak benden korkun! diye diye uyarmaları için...*” (Nahl 16/2) Mü’minûn suresinde: “*Ben sizin (tek) Rabbinizim; o halde ancak benden korkun/benden sakının!*” (Müminûn 23/52) Şuarâ suresinde: “*Firavun’un kavmine: Sakınmayacak mısınız? de.*” (Şuarâ 26/11)

4. İsyanı terk etmek: Allah’ın Bakara suresindeki şu sözünde olduğu gibi: “*... Evlere kapılarından giriniz ve Allah’ın emirleri uyarınca yaşayıp kötülüklerden korunasınız ki, umduğunuza erip korktuğunuzdan kurtulasınız.*” (Bakara 2/189)

5. Korku: Allah’ın Nisa suresindeki şu sözü bu manadadır: “*Ey insanlar!... Rabbinizden korkun.*” (Nisa 4/1) Şuarâ suresinde: “*Kardeşleri Nuh onlara demişti ki: Kötülüklerden sakınıp kendinize gelmez misiniz?*” (Şuarâ 26/106) Aynı şekilde Hud, Salih ve Şuayip peygamber kıssalarında da bu anlamda kullanılmıştır. (Şuarâ 134, 142, 177)

³⁶ Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (haşiye: Halil el-Mansur), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s.12.

³⁷ İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir*, s.84,85.

Ayetlerde geçen takva lafızları nezair, beş vecihte geçen farklı anlamları ise vücûhtur.

Katip Çelebi'nin tanımı da İbnu'l-Cevzî ile aynı şekildedir:

*“Vücûh ve nezâir, tefsirin alt dallarından biridir. Manası, Kur'an'da farklı yerlerde kullanılan aynı lafız ve harekeye sahip olan kelime ile kullanıldığı her yerde diğerinden farklı bir mana kastedilmesidir. Bir yerde zikredilen kelimenin lafzının başka bir yerde zikredilen kelimenin lafzına denk olması nezâir, her kelimenin bir diğerinden farklı açıklanması da vücûhtur.”*³⁸

ez-Zerkeşî, nezâirin lafızda, vücûhun anlamda olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. O, vücûh ve nezâirin aynı şeyden (çok anlamlılıktan) bahsetmediğini, vücûhun, bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılması, nezâirin ise bir kelimenin herhangi bir yerde kullanıldığı manasıyla başka bir yerde de tekerrür etmesi şeklinde açıklamıştır: *“Vücûh, çeşitli manalarda kullanılan müşterek lafızlardır. el-Ümmetü lafzı gibi. Nezâir, mütevatı lafızlar gibidir.”*³⁹

Gazzâlî (ö.505), Müşterek lafzı, iki ya da daha fazla farklı manaya delalet eden lafız olarak, mütevatı lafzı ise birbirinden farklı olan fakat aralarındaki ortak bir özellik itibarıyla birleşen varlıklara delalet eden lafızlar olarak açıklamış ve mütevatı lafza örnek olarak ‘insan’ kelimesinin Zeyd ve Ömer’e delalet etmesini zikretmiştir.⁴⁰ Yani müşterek lafızların hem hakikati hem tanımı farklıdır; mütevatı lafızların hakikatleri farklıdır fakat tanım bakımından ortaklardır.⁴¹

Mukatil b. Süleyman, eserinde vücûh ve nezâirin tanımını yapmamakla birlikte Kur'an'da farklı anlamlarda kullanılan kelimenin her bir farklı anlamı için ‘vech’ ifadesini kullanmış; farklı yerlerde farklı anlamlara gelen kelimenin herhangi bir anlamı Kur'an'da başka bir yerde kullanılmışsa buna ‘nazîr’ ya da onunla aynı anlama

³⁸ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, (haz. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge), Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1971 II, 2001.

³⁹ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, 1957, I, 102.

⁴⁰ Ebu Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm fî'l-Mantık*, (haz: Muhyiddin Sabri el-Kürdî, Abdu'l-Kadir Ma'ruf el-Kürdî, Hüseyin Neîmî el-Kürdî), Kürdistâni'l-İlmiyye, Mısır, h. 1329, s.43.

⁴¹ Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci - Nezâirin ‘Eş anlamlılık’ Olarak Tanımlanması Sorunu-”, *Bilimname* XIV, 2008/1, s.29.

gelen ‘misl’, ‘nahv’ kelimelerini kullanmıştır. Bir örneğine bakacak olursak Mukatil b. Süleyman ‘tuğyan’ kelimesinin dört vecihte tefsir edildiğini şu şekilde açıklamıştır:

1. Sapkınlık: Bakara suresinde Allah’ın şu sözü gibi: “*Azgınlıkları içinde onları salıveriyor da, şaşkınlıkları içinde bocalayıp duruyorlar.*” (Bakara 2/15) Benzeri Yunus suresindedir: “*Fakat bize kavuşacaklarını ummayanları biz, (sürelerini dolduruncaya dek) bırakırız ve onlar taşkınlıkları içinde bocalar dururlar.*” (Yunus 10/11) Allah Kaf suresinde şöyle buyurmuştur: “*Ey Rabbimiz! Onu aslında ben yoldan çıkarmış değilim; o kendisi zaten derin bir sapkınlık içindeydi.*” (Kâf 50/27)

2. İsyân: Allah’ın şu sözünde olduğu gibi: “*Firavuna git. Çünkü o dalâlet içine girdi.*” (Tâha 20/24) yani Allah’a isyan etti. Yine Tâhâ suresinde şöyle buyrulmuştur: “*İsyân etmeyin!*” (Tâha 20/81)

3. Çokluk: Allah’ın Hâkka suresindeki şu sözü gibi: “*Sular yükselince...*” yani sular çoğalınca. “*...sizi yüzen bir gemiyle taşıdık.*” (Hâkka 69/11)

4. Zulüm: Rahman suresinde Allah şöyle buyurmuştur: “*O halde ölçüyü aşmayın.*” (Rahman 55/8) yani zulmetmeyin.⁴²

Mukatil b. Süleyman, eğer farklı yerde farklı anlama gelen bir kelimenin herhangi bir anlamı Kur’an’da başka bir yerde geçmiyorsa onun nazirinin olmadığını söylemiştir.⁴³

Dameğânî ve Nîsâbûrî de kitaplarında bir kelimenin farklı yerlerde kullanıldığı farklı anlamları vech olarak; vecihlerin tekrar ettiği başka yerleri de ‘nazîr’, ‘misl’, ‘nahv’ olarak zikretmişlerdir. Her ikisinden de birer örnek verecek olursak:

Dâmeğânî, -âyât- kelimesinin altı vecihte tefsir edildiğini söylemiş, bu vecihleri şöyle sıralamıştır:⁴⁴

⁴² Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l- Kur’anil- Kerim*, (thk: Abdullah Mahmud Şehhâte), el- Hey’etü’l- Mısıriyyeti’l- Âmme li’l- Kitâb, Kahire, 1994, s.221,222.

⁴³ Örnek için bkz. Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s.117.

⁴⁴ Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî, *el-Vücûh ve’n-Nezâir li Elfazi Kitabillahi’l Azîz*, (thk: Muhammed Hasan Ebu’l-Azm ez- Zefîfî, Kahire, 1995, I, 33,34.

1. İşaretler: Rûm suresinde Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "...O'mun ayetlerindedir." (Rûm 30/20) Benzeri Nahl suresindeki şu ayettir: "...Bunda düşünüp akleden bir topluluk için nice ayetler vardır." (Nahl 16/12) Şuarâ suresi: "Sizler eğlenmek için her bir caddeye bir ayet mi dikiyorsunuz?" (Şuarâ 26/128) yani işaret. Bir benzeri de Allah'ın şu sözünde geçmektedir: "Rabbin'in ayetlerinden biri geldiği gün..." (En'am 6/158)

2. Kur'an ayetleri: Âl-i İmran suresi: "O'dur sana muhkem ayetleri olan kitabı indiren..." (Âl-i İmran 3/7) Nahl suresi: "Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti indirdiğimiz zaman..." (Nahl 16/101)

3. Mucizeler: Kasas suresinde Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "Musa onlara ayetleriyle gediği zaman..." (Kasas 28/36) Kamer suresinde: "Fakat onlar ne zaman bir ayet görseler, aldırmayıp: Süregelen bir büyüdür! derler." (Kamer 54/2) Benzerleri Tâhâ suresi 22. ayette ve Nâziat suresi 20. ayette geçmektedir.

4. İnsanlar için bir ibret: Mü'minûn suresinde Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "Meryem oğlunu ve annesini bir ayet kıldık." (Mü'minûn 23/50) yani; ibret kıldık. Meryem suresinde olduğu gibi: "Onu insanlara bir ayet kılmak için..." (Meryem 19/21) yani insanlar için bir ibret olsun diye.

5. Kitap: Câsiye suresi: "Kendisine okunan Allah'ın ayetlerini işitir..." (Câsiye 45/8) Mü'minûn suresi: "Ayetlerimiz size okunurken..." (Müminûn 23/66) yani kitabım okunurken.

6. Emir ve nehiy: Bakara suresindeki şu sözünde olduğu gibi: "... Allah ayetlerini işte böyle açıklar." (Bakara 2/87) yani emir ve yasaklarını açıklar.

Nisâbûrî diğerlerinden farklı olarak -nazîruhu-, -mislühü- kelimelerinin yanı sıra -eşâbühü- ifadesini de kullanmıştır.

Ruh kelimesinin yedi vecih olduğunu belirttikten sonra bu vecihleri sıralamıştır:⁴⁵

⁴⁵ Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed el-Hîri en-Nisâbûrî, *Vücûhu'l-Kur'an*, (thk: Necef Arşî), Müessesetu'l-Asitane, y.y., h.1422, s.270, 271.

1. İsa (a.s): Allah Nisâ suresinde şöyle buyurmuştur: “... O (Meryem oğlu İsa), Allah'ın kelimesi ve kendinden bir ruhtur...” (Nisa 4/171)

2. Allah'ın ruhu: “Hani Rabbin meleklere, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Onu düzenleyip içine ruhumdan üflediğim zaman...” bu kelimenin benzeri Secde suresi 9. ayette ve Sad suresi 82. ayette geçmektedir.

3. Peygamberlik: Nahl suresi 2. ayet: “ O ruhu, meleklerle kullarından seçtiği kişiye indirir...” (Nahl 16/2) (Kullarından dilediğine peygamberlik verir.)

4. İnsan ruhu: İsrâ suresi 85. ayette olduğu gibi: “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir...” (İsrâ 17/85)

5. Cebrail (a.s): Meryem suresi: “Derken ruhumuzu (Cebrail'i) gönderdik, ona düzgün bir insan gibi göründü.” (Meryem 19/17) Yine Şuara suresinde şöyle buyrulmuştur: “Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.” (Şuarâ 26/193)Kadir suresi 4. ayet: “Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner.” (Kadir 97/4)

6. Rahmet: Mücadele suresinde Rabbimiz şöyle buyurmuştur: “...onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir...” (Mücadele 58/22)

7. Meleklerden biri: “O gün Ruh ve melekler sıra sıra dururlar.” (Nebe 78/38)

Bir diğer görüş ise günümüzde benimsenen; vücûhun kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesi, nezâirin ise farklı lafızların benzer veya aynı manada kullanılması olduğunu kabul eden görüştür. Yani bu görüşe göre vücûh kelimesinin anlamında bir değişiklik yoktur; vücûhu çok anlamlılık olarak ifade etmişlerdir, fakat nezâir kelimesini diğer görüşlerden farklı olarak çok anlamlılık bağlamında açıklamamışlar, onun eş anlamlı (teradüf) kelimeler olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁶

⁴⁶ Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul, 2006, s.88; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.201; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.184.

Mustafa Karagöz, nezâir teriminin böyle anlaşılmasına yol açan dört muhtemel sebep zikretmiştir. Bunlar:

1. İbnü'l- Cevzî ve Katip Çelebi'nin yaptıkları vücûh ve nezâir tanımlarından, vücûh ve nezâirin birbirinin tamamen zıddı farklı iki olgu olarak anlaşılması olabileceğidir.
2. İbnü'l- Cevzî'nin, vücûhun lafızlarda, nezâirin anlamlarda olduğu görüşünü eleştirmek için Zerkeşî ve Suyûtî'nin tanımlarında kullandığı ifadenin farklı anlaşılması olabileceğidir.
3. Bir kelime çok anlamlı olunca, o anlamlardan her birini ifade eden lafızların da çok anlamlı olunca, o anlamlardan kelimeyle eş anlamlı olacağının düşünülmesidir.
4. Suyûtî'nin (ö.911) Mu'teraku'l- Akrân fî İcazi'l- Kur'an adlı eserinde geçen:

“Bu türle (yani lafz-ı müşterek konusuyla) ve bunun aksiyle – farklı lafızların aynı manayı ifade etmesiyle (yani eş anlamlılıkla) – ilgili mütekaddimîn ve müteahhirîn uleması birçok eser telif etmiştir...” ifadesinin nezâirin eş anlamlı olarak tanımlanmasına yol açmış olabileceğidir.⁴⁷

5.1.Tanımların Değerlendirilmesi

Vücûh ve nezâir ile ilgili ıstılahta yapılan tanımlarda vücûh kavramına verilen anlamın ve kavramın kullanılış şeklinin değişmediğini, görüş farklılığının daha çok nezâir kavramının anlamıyla ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu görüşler:

1. Nezâir kavramı eş anlamlı kelimeler (müteradif) demektir.
2. Nezâir, farklı yerde farklı manalara gelen bir kelimenin lafzıdır.
3. Nezâir, Kur'an'da farklı yerde farklı manaya gelen kelimenin bir anlamının Kur'an'ın başka bir yerinde tekrür etmesidir.

Bir terimin tanımını yaparken, terimin kendi literatüründe yapılan tanımlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla vücûh ve nezâir ile ilgili yazılan ilk eserler olan Mukatil b. Süleyman, Yahya b. Sellam, Dâmeğânî ve Nîsâbü'rî'nin eserlerine baktığımızda onların, net bir tanım yapmamakla birlikte vücûhu; bir

⁴⁷ Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci - Nezâirin ‘Eş anlamlılık’ Olarak Tanımlanması Sorunu-”, s.20-23.

kelimenin Kur'an'ın farklı yerlerinde farklı manalara gelmesi, nezâiri; farklı yerlerde farklı manalara gelen bir kelimenin bir anlamının Kur'an'ın başka bir yerinde tekrar etmesi olarak anlamlandırıp bu şekilde kullandıkları için biz de bu tanımın daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

6. Vücûh ve Nezâirin Belirlenmesinin Tarihi

İbn Abbas (ö.68) ve Ebu'd-Derdâ'dan (ö.32) nakledilen iki rivayette peygamberimizin, “*Kur'an çok anlamlıdır, bu sebeple siz ona en uygun olan anlamı verin.*”⁴⁸ ve “*Kişi Kur'an'ın birçok anlama geldiğini bilmedikçe fakih olamaz.*”⁴⁹ buyurduğu aktarılmaktadır.

Sahabeden bazıları da Kur'an'da çok anlamlı kelimeler olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Ali İbn Abbas'ı, Hâricîler'i ikna etmesi için gönderirken onun; “Ey müminlerin emiri! Ben Allah'ın kitabını onlardan daha iyi bilirim. Çünkü biz Kur'an'ın inişine tanık olduk.” sözü üzerine Hz. Ali ona şu tavsiyede bulunmuştur: Kur'an çok anlamlıdır (zû vücûh). Bu sebeple sen bir anlamını öne sürerken onlar da başkasını sürerler. Ancak sen onlarla sünnet eksenli tartış. Çünkü onlar sünnetten kendilerine kaçamak bulamayacaklardır.”⁵⁰

Tâbiûndan İkrime, Ali b. Ebî Talha ve Muhammed b. Saîb el- Kelbî'nin İbn Abbas'tan vücûh ve nezâire dair bir kitap naklettikleri aktarılmaktadır.⁵¹ Bununla beraber vücûh ve nezâir alanında telif edilmiş ilk eser Muktail b. Süleyman'ın eseridir. Daha sonra Yahya b. Sellam, Hakim et- Tirmîzî, Ebu Hilal el- Askerî, Ebu Abdurrahman el- Hîrî, ed- Dâmeğânî, İbnu'l- Cevzî'nin eserleri gelmektedir.

Görüldüğü üzere vücûh ve nezâir ilmi ile ilgili hicrî ikinci asırdan itibaren eserler telif edilmiştir, fakat vücûh ve nezâirin ilk defa tanımını yapan İbnu'l- Cevzî olmuştur.

⁴⁸ ed-Dârekutnî, *Sünenu Dârekutnî*, (thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Ma'ved), Dâru'l-Ma'rifeti, Beyrut, 2001, III, 378.

⁴⁹ Celâleddîn es- Suyûtî, *el- İtkân fî Ulûmi'l- Kur'an*, (thk. Mustafa Şeyh Mustafa), Müessesetu'r-Risâleti, Beyrut, 2008, I, 301.

⁵⁰ es- Suyûtî, *el- Müzhir*, I, 409.

⁵¹ İbnu'l- Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yunin*, s. 11; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2001.

7. Vücûh ve Nezâire Dair Yazılan Eserler

Vücûh ve nezâire alanında yazılan eserler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

1. Mukatil b. Süleyman (ö.150/767): *el- Eşbâh ve 'n- Nezâir fi 'l- Kur'ani 'l- Kerim*,⁵²
2. Ebu Abdillâh Harun b. Musa el- Ezdî el- A'ver (ö.170/786): *el-Vücûh ve 'n- Nezâir*,⁵³
3. Ebu'l- Fadl el- Abbas İbnül- Fadl el- Ensârî (ö.186/802): *el- Vücûh ve 'n- Nezâir*,⁵⁴
4. Matrûh b. Muhammed b. Şakir (ö.271/884): *el-Vücûh ve 'n-Nezâir*,⁵⁵
5. Yahya b. Muhammed b. Yahya b. Sellâm (ö.280/893): *Kitâbu 't- Tasârif*,⁵⁶
6. Hakîm et- Tirmîzî (ö.285/898): *Tahsîlu Nezâiri 'l- Kur'an*,⁵⁷
7. Ebul- Abbas el- Müberrid en- Nahvî (ö.285 veya 286/898): *Kitabu Mâ İttefeka Lafzuhu Veh-telefe Ma 'nâhu mine 'l- Kur'ani 'l Mecîd*,⁵⁸
8. Ebu Bekir Muhammed b. Hasen el- Nakkâş el- Mavsîlî (ö.351/962): *el- Vücûh ve 'n- Nezâir*,⁵⁹
9. Ebu'l- Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerriyya (ö. 395/1004): *el- Eşbâh ve 'n- Nezâir fi 'l- Kur'ani 'l- Kerim*,⁶⁰
10. Ebu Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es- Seâlibî (ö.429/1037): *el- Eşbâh ve 'n- Nezâir fi 'l- Kur'ani 'l- Kerim*,⁶¹
11. İsmail Hayri en- Nîsâbûrî ed- Darîr (ö.430/1039): *Vücûhu 'l- Kur'an*,⁶²
12. Ebu Ali b. el- Bennâ el- Mukrî el- Hanbelî (ö.471/1078): *el- Vücûh ve 'n- Nezâir*,⁶³

⁵² Hatîp el- Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, Beyrut, t.y., XIII, 160.

⁵³ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s.202.

⁵⁴ Katip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 2001; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.186.

⁵⁵ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, s.30.

⁵⁶ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s.204,205.

⁵⁷ İbnu'l- Cevzî, , *Nüzhetu 'l-A'yunin*, s.4.

⁵⁸ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, s.30.

⁵⁹ Katip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 2001; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.186.

⁶⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.186.

⁶¹ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s.203.

⁶² Katip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 2000; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s.203.

⁶³ Katip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 2001.

13. Ebu Abdillah Hüseyin b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el- Hanefî ed-Dâmeğânî (ö.478/1085): *el- Vücûh ve'n- Nezâir*,⁶⁴
14. Ebu'l- Hasen Ali b. Abdillah b. Nasr İbnu'z- Zâğûnî el- Hanbelî el- Bağdâdî (ö.527/1132-3): *el-Vücûh ve'n-Nezâir*,⁶⁵
15. Ebu'l- Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201): *Nüzhetu'l A'yuni'n- Nevâzir fî İlmi'l- Vücûh ve'n- Nezâir*,⁶⁶
16. Abdurrahman b. Alâuddîn Ali b. İshak et- Temîmî (ö.876/1472): *ez- Zehâir bi'l- Eşbâh ve'n- Nezâir*,
17. Ebu'l- Abbas Ahmed b. Ali el- Mukrî (ö.658/1259): *Vücûhu'l-Kur'an*,⁶⁷
18. Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-İmâd (ö.887/1482): *es-Serâir fî Ma'na'l- Vücûh ve'l- Eşbâh ve'n- Nezâir*,⁶⁸
19. Celâluddîn Abdurrahman es- Suyûtî (ö.911/1505). *Mu'teraku'l-Akrân fî Müştereki'l- Kur'an*,
20. Ahizâde Abdülhalim b. Muhammed er- Rûmî (ö.1013/1604): *Ta'lika ale'l-Eşbâh ve'n- Nezâir*,⁶⁹
21. Mustafa b. Hayreddîn er- Rûmî (ö.1052/1616): *Tenvîru'l-Ezhân ve'z-Zemâir fî Şerhi'l- Eşbâh ve'n- Nezâir*,⁷⁰
22. Tantavî: *Muntehabu Gurreti'l- Uyûni'z-Zevâhir ve'l-Vücûh fî'l-Kur'ani'l-Kerim*.⁷¹

8. Kur'an'da Çok Anlamlı Kelimeler

Arap dilinde ve onunla inen Kur'an'da çok anlamlı kelimelerin olduğu kabul edilir. Bunu göstermek için -salât- ve -zikir- kelimelerini örnek olarak vereceğiz.

⁶⁴Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, II, 2001.

⁶⁵ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, s.31.

⁶⁶ Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, s.31.

⁶⁷ İbnu'l- Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yunin*, s.4.

⁶⁸ İbnu'l- Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yunin*, s.4.

⁶⁹ İsmâil Bağdâdî, *Hediyyetu'l- Ârifin*, Vekâletü'l- Meârifu'l- Celîle, İstanbul, 1951, I, 504.

⁷⁰ İsmail Bağdâdî, *Hediyyetu'l- Ârifin*, II, 439.

⁷¹ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s.204.

8.1. Salât (صلاة) Kelimesi

8.1.1. Lugat Anlamı

Salât kelimesi, lügat kitaplarında farklı şekillerde açıklanmıştır. Fahreddin Râzî, bu görüşlerden bir kısmını şu şekilde zikretmiştir:⁷²

1. Salât kelimesi, dua ve istiğfar anlamlarına gelir. “صَلَّى عَلَى فُلَانٍ”, “filana dua etti, ona istiğfar etti” demektir. Salât kelimesi müfrettir, mastar yerine geçen bir isimdir. Çoğulu ‘salâvat’ şeklindedir.⁷³

Salât’ın dua manasıyla ilgili olarak el- A’şa şöyle demiştir:

وَقَابَلَهَا الرِّيحُ فِي دَهْمَا وَصَلَّى عَلَى دَهْمَا وَارْتَسَمَ

“Rüzgâr sevgilinin küpünü devirmek istedi de, adam onun küpü için dua etti ve tekbir getirdi.”

Bir başka beyitte:

عَلَيْكَ مِثْلُ الَّذِي صَلَّيْتَ فَأَغْتَمِضِي يَوْمًا فَإِنَّ لِحَابِ الْمَرْءِ مُضْطَجِعًا

“Sana düşen, önceden olduğu gibi dua edip uykuya yatmandır. Çünkü kişinin yanında yatılıp sığınulacak bir yer vardır.”⁷⁴

Bir hadis-i şerifte rasûlullah şöyle buyurmuştur: “فَإِنْ كَانَ صَائِمًا فَلْيُصَلِّ” “Eğer oruçlu ise onlara hayır ve bereketle dua etsin.”⁷⁵

Salât, Allah tarafından olursa ‘rahmet’ manasındadır. Adiy b. er- Rukaa bir beytinde salâtı bu anlamda kullanmıştır:

صَلَّى الْإِلَاهُ عَلَى امْرِئٍ وَ دَعْتُهُ وَ أُمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْهِ وَ زَادَهَا

⁷² Fahrüddîn er- Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, Dâru'l- Fikr, Lübnan, 1981, II, 32,33.

⁷³ el- Cevherî, *es- Sihâhu Tacî'l- Lugati ve Sihâhi'l- Arabiyyeti*, (thk. Ahmed Abdulgaffâr Atâr), Dâru'l- İlim, Beyrut, 2010, VI, 2402.

⁷⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l- Arab*, XIV, 465.

⁷⁵ Müslim, Nikah, 106.

“İlah, uğurladığım kişiye rahmet etsin ve onun üzerine nimetini tamamlasın ve artırsın.”⁷⁶

Salât, melekler tarafından yapılırsa dua ve istiğfar anlamına gelmektedir. Nitekim yüce Rabbimiz, “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ” “Allah ve melekleri, peygambere salât etmektedir...” (Ahzab 33/56) diye buyurmuştur.

Salât kelimesi, kuş ve güvercinler tarafından yapılırsa tesbih manasına gelmektedir.⁷⁷

2. Harzencî, ‘salât’ kelimesinin, ‘cehennem’ manasına gelen ‘sılıyyen’ kelimesinden türediğini söylemiştir. Bu kelime, Arapların, eğik olan değneği ateşe tuttukları zaman “صَلَّيْتُ الْعُودَ بِالنَّارِ” demelerinde alınmıştır.⁷⁸ Yani namaz kılan kimse sanki ağacı ateşe tutup düzeltenin yaptığı gibi, içini ve dışını düzeltmeye gayret eder.

3. Salât lafzı, devam etmek demektir. Bu, yüce Rabbimizin “تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً” “O gün yüzler, kızgın bir ateşe girecektir.” (Ğâşiye 88/4) ve “سَيَصَلَّى نَارًا زَاتَ هُبِّ” “Alevli ateşe girecek.” (Leheb 111/3) ayetlerindeki ‘salâ’ fiilinden alınmıştır. Yarışta ikinci gelen ata da ‘musallî’ denir.

4. ez-Zemahşerî’ye göre salât, صَلَّى (sallâ) fiilinden فَعْلَةٌ (fa’letün) vezninde bir mastardır. Salât kelimesinin صَلَوَاتٌ (salâvâtün) şeklinde و (vav) harfi ile yazılması ise azamet manası taşıması içindir. -sallâ- fiilinin aslî manası, ‘uylukları hareket ettirmek’tir. Namaz kılan kimse de rükû ve secde yaparken böyle yapmaktadır. Dua eden kimseye de مُصَلِّي (musallî) denmiştir. Çünkü onun duadaki huşû hali, namaz kılanın secde ve rükûdaki haline benzer.⁷⁹

⁷⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l- Arab*, XIV, 465.

⁷⁷ Râgıb el- İsfehânî, *el- Müfredât*, s.492.

⁷⁸ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi’l- Luga*, III, 300.

⁷⁹ ez-Zemahşerî Ebu’l- Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el- Keşşâf an Hakâiki’t- Tenzil*, Dâru’l- Ma’rife, Beyrut, 2009, I, 38.

Halil b. Ahmed, ‘salât’ kavramını و-ل-ص (s-l-v) maddesinde açıklamıştır. Sözcüğün sonundaki elif’in aslında vav olduğunu belirtmiştir. Kelimenin tesniye halinin -صَلَوَانٌ- (salâvân), çoğulunun da ‘salâvât’ olduğunu söylemiştir. Sonu yâ harfi ile biten -صلي- (s-l-y) türevlerinin -ateş ve kızartma- gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. الصَّلَى kelimesi ise -sırtın ortası- anlamına gelir. الصَّلَى kelimesi bu şekilde hem dört ayaklı varlıklar hem de insanlar için kullanılır. Yine Arapça’da önde giden atı izleyen arkadaki at için صَلَّى ve مُصَلِي kelimelerinin kullanıldığını zikreder. Aynı kökten gelen صَلَوَاتُ الْيَهُودِ (salâvâtü’l- yehûd) ise, -Yahudi tapınakları- manasına gelmektedir. Bu terkipteki salâvât kelimesinin tekili salât olarak gelmektedir.⁸⁰

Halil b. Ahmed, bu kavramın İslam’da Allah, peygamber ve melekler için de kullanıldığını ve kavramın bu kullanımlarda farklı anlamlara geldiğini zikretmiştir. Allah rasûlünün müminlere salâvâtı, müminlere duası ve onları anması demektir. Allah’ın peygamberlerine ve salih kullarına olan salâvâtı, onları güzel övmesi, güzel anması demektir. İnsanların cenazeye salât etmesi, dua etmeleri demektir. Meleklerin salât etmesi ise istiğfar dilemeleri anlamına gelir.⁸¹

İbn Manzûr, salât’ın, kişinin rükû ve secde etmesi olduğunu söylemiştir. Sallâ kelimesi izlemek anlamına gelir. Arapçada kendinden önceki atı izleyen ata musallî denir, çünkü arkadaki atın başı, öndeki atın arkasını izlemektedir.⁸² Kelimenin bu anlama geldiğini Hz. Ali’ye ithaf edilen bir söz destekler niteliktedir. Hz. Ali bir keresinde: “سَبَقَ رَسُولُ اللَّهِ وَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ وَثَلَاثَةٌ عُمَرُ” demiştir. Yani rasûlullah önce gelmiş, Ebu Bekir ve üçüncü olarak da Ömer onu izlemiştir.

Arapçada ‘salât’ kelimesi ‘dua’ için de kullanılmıştır. Salât duadan, dua da salâttan sayılır. Yine ‘salât kelimesi rahmet ve istiğfar anlamlarına da gelir. مُصَلَّى

⁸⁰ Halil b. Ahmet, *Kitâbu’l- Ayn*, VII, 153,154.

⁸¹ Halil b. Ahmet, *Kitâbu’l- Ayn*, VII, 154.

⁸² İbn Manzur, *Lisanu’l- Arab*, XIV, 466.

(musallâ) kelimesi ise namaz ve dua yeri anlamına gelir.⁸³ Bu kelime şu ayet-i kerimede zikredilmektedir: “وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى” “*Makâm-ı İbrahim’de bir musallâ edinin.*” (Bakara 2/125)

Salât kelimesi ile benzer köke sahip olan صَلَّى (salâ) kelimesi ve mastarı صَلَّى (salyün) ise, Arapçada -ısıtmak, ateşte kızartmak, ateş yakmak- manalarına gelir. Kelimenin if’al babı olan أَصْلَى (aslâ) ise -kızartmak için ateşe atmak- demektir. أَصْلَيْتُهُ (aslaytuhu), صَلَّىتُهُ (sallaytuhu), تَصْلِيَةٌ (taslıyeten) kelimeleri bu kökten gelir. Kur’an’ın farklı yerlerinde bu kelimenin türevleri kullanılmıştır: “فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا” “*Yakında onu ateşe atacağım.*” (Nisa 4/30) ve “وَيُصَلِّي سَعِيرًا” “*O, çılgın bir ateşe girecek.*” (İnşikâk 84/12) ayetleri gibi. Kur’an’da bu kökten türemiş pek çok kelime vardır.⁸⁴

İbn Manzûr, hadiste geçen ve namazlarda okunan “التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ” -et-tahiyyâtü lillâhi ve’s- salâvâtü- cümlesindeki salâvâtın, rahmet dileme olduğunu söyler. “*Sizden birisi davete çağrıldığında icabet etsin, oruçlu değilse yesin, oruçlu ise davet edene salât etsin.*” hadisinde geçen salâtın da -bereket dilesin, hayır dua etsin- anlamında olduğunu belirtir.

İbn Manzûr, “هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ” “*Allah ve melekleri size salât eder.*” (Ahzab 33/43) ayetini nakletmiş, Allah’ın salâtını rahmet, meleklerin salâtını Müslüman kadın ve erkeklere dua olarak yorumlayarak İbnu’l- Arabî’nin de Allah’ın salâtını, mahlûkata karşı rahmet; melek, insan ve cinlerin salâtını kıyam, rükû, sücud, dua ve teşbih; kuşlar ve hayvanların salâtını da teşbih olarak açıkladığını belirtmiştir.⁸⁵

İbn Ebî Evfa, babasının kendisine bir sadaka verdiğini, onu alıp rasûlullahı götürdüğünü, rasûlullahın da “اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى أَبِي أَوْفَى” “*Allah’ım! Ebî Evfa’ya salât et.*” Diye dua ettiğini nakletmektedir. el-Ezherî bu hadisi zikretmiş ve hadis-i şerifte geçen

⁸³ Abdulkadir er- Razi, *Muhtâru’s- Sihâh*, Mektebetu’l- Asriyye, Beyrut, 1999, I, 154.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisanu’l- Arab*, XIV, 467.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanu’l- Arab*, XIV, 465.

salâtın rahmet olduğunu belirtmiştir. Yine İbn Manzûr ile aynı görüşü paylaşarak, Ahzab suresinde geçen Allah'ın salâtını rahmet; meleklerin salâtını dua ve istiğfar olarak açıklamıştır. Ayrıca el-Ezherî'ye göre müminlere farz kılınan namaz, Allah'ın gerekli kıldığı zorunlulukların en büyüğü olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁸⁶

el-Cevherî de 'salât' sözcüğünün 'dua' anlamına geldiğini belirterek, Allah için kullanıldığında 'rahmet' manası taşıdığını belirtmiştir.⁸⁷

İbn Fâris, salât kelimesinin sonu vav'lı ve yâ'lı olmak üzere iki türevinin olduğunu belirtmiştir. Sonu vav'lı olan kelime, dua, ibadet ve İslam'ın farz kıldığı, rükû ve secdesi ile kendine özgü esasları olan namaz anlamına gelir. Sonu yâ'lı olan kelime ise kızarma, yanma gibi manalara gelir.⁸⁸

el-Isfehânî, salât kelimesinin, dua, kutlama, tebrik ve yüceltme anlamlarına geldiğini belirtmiştir.⁸⁹

İbnu'l- Enbârî, Bakara suresinde geçen “أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ” “*İşte onlara Rablerinden salâvat ve rahmet vardır...*” (Bakara 2/157) ayetindeki 'salâvat' kelimesinin 'rahmetler' demek olduğunu belirtmiştir.⁹⁰

8.1.2. Kur'an'da -Salât- Kelimesi

Kur'an-ı Kerim'de salât kavramı, 67 yerde müfret, 11 yerde hem müfret hem de zamire muzaf olarak, 5 yerde salavât şeklinde çoğul olarak zikredilir. 3 yerde mazi fiil olarak صَلَّى şeklinde, 4 yerde muzâri fiil olarak يُصَلِّي ve يُصَلُّونَ şeklinde, 4 yerde emir olarak صَلِّ -صَلُّوا- فَالْيَصِلْ şeklinde, bir yerde لَا تُصَلِّ şeklinde gelmiştir.⁹¹

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l- Arab*, XIV, 465.

⁸⁷ el- Cevherî, *es- Sihâh*, VI, 2402.

⁸⁸ İbn Fâris, *Mucemu Mekâyisi 'l- Luga*, III, 300.

⁸⁹ Râgıb el- Isfehânî, *el- Müfredât*, s.491.

⁹⁰ Fîruzâbâdî, *el- Kâmûsu 'l- Muhît*, Müessesetu'r- Risâle, Beyrut, 2005, s.1302,1303.

⁹¹ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *Mu'cemu 'l- Müfrehes li Elfâzi 'l- Kur'an-ı Kerim*, Daru'l- Kütübi'l- Mısriyye, y.y.,2008, s.413.

3. İstiğfar: Ahzab suresinde geçen meleklerin salâtı bu anlamdadır. (Ahzab 33/43,56)

4. Dua: “Ey peygamber, onlara salât et!” (Tevbe 9/103) yani, “dua et” demektir.

5. Kıraat: “Salâtını cehrî yapma ve gizleme de.” (İsra 17/110)

6. Din: “Senin salâtın mı bize bunları terk etmemizi emrediyor?” (Hud 11/87)

7. İbadet yeri: “Savami, biye, salavat ve mescitler yıkılırdı.” (Hacc 22/40)

8. Cuma namazı: “Cuma günü salât için seslenildiğinde.” Cuma 62/9)

9. İkinci namazı: “Onları salâttan sonra alıkoyarsınız.” (Maidde 5/115)

10. Cenaze namazı: “Onlardan ölen hiçbiri için artık salâta durma!” (Tevbe 9/84)

Dâmeğânî, ‘salât’ kavramının Kur’an’da 4 vecihte geldiğini belirterek sıralamasını şu şekilde yapmıştır.⁹³

1. İstiğfar: “Onlar için salât et, zira senin salâtın onlar için bir sekinedir.” (Tevbe 9/103) Yani onlar için mağfiret dile, zira senin mağfiret dilemen onlar için bir sekinet vesilesidir.

2. Mağfiret: “İşte onlara Rablerinden salavât ve rahmet vardır.” (Bakara 2/157) “Allah ve melekleri size salât eder.” (Ahzab 33/43) “Allah ve melekleri peygambere salât eder.” (Ahzab 33/56) Yani Allah mağfiret eder, meleler de istiğfar dileğinde bulunur.

3. Namazın kendisi: “Onlar ki namazı kılar.” (Bakara 2/3) “Namazı kıl.” (İsra 17/78) Bu anlama gelen ayetlerin sayısı fazladır.

4. İbadethaneler: “Savami, biye, salavat ve mescitler yıkılırdı.” (Hacc 22/40) ayeti buna örnektir.

⁹³ ed- Dâmeğânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, (thk. Abdulaziz Seyyid el- Ehl), Dâru'l-İlim, Beyrut, 1983, s.284,285.

Vücut ve nezâire dair eser telif etmiş bir diğer müellif olan en- Nîsâbûrî, salât kavramı ile ilgili en fazla vecih zikreden müelliftir. Yirmi iki farklı vecih zikrederek şu şekilde sıralama yapmıştır:⁹⁴

1. Beş vakit namaz: (Bakara 2/3,273); (Nisa 4/77,103); (Meryem 19/ 59).
2. İtaatlere muvaffak kılıp ve her türlü kötülükten korumak: “*İşte onlara Rablerinden salavat ve rahmet vardır.*” (Bakara 2/157)
3. İkinci Namazı: “*Namazları ve orta namazı gözetin.*” (Bakara 2/237)
4. Korku Namazı: “*Onların arasında bulunup namaz kıldırıldığında.*” (Nisa 4/102)
5. Yolculuk Namazı: “*Kafirlerin size zorluk çıkarmasından korkarsanız namazı kısaltmanızda bir sakınca yoktur.*” (Nisa 4/101)
6. Namazın Tamamı: “*De ki; benim salatım ve yaşantım...*” (En’am 6/162); “*Onlar namazlarından gafildir*” (Mâûn 107/5); “*Onlar ki namazlarında huşu içindedirler*” (Müminûn 23/2);
7. İbadet: “*Onların Beyt-i Haram’daki ibadetleri yalnızca ıslık çalmak ve el çırpılmaktan ibarettir.*” (Enfal 8/35)
8. Boyun eğme, yumuşak başlılık: “*Tevbe eder ve salatı ikame ederlerse*” (Tevbe 9/5,11)
9. Cenaze Namazı: “*Onlardan ölen hiçbiri için artık salata durma!*” (Tevbe 9/84)
10. Dua: “*Rasulün salatları, dikkat edin o salatlar onlar için bir yakınlık vesilesidir.*” (Tevbe 9/99) “*Ey Peygamber onlara salat et!*” (Tevbe 9/103)
11. Mescid: “*Sarhoşken salata/mescide yaklaşmayın!*” (Nisa 4/43)
12. Sabah Namazı: “*Gündüzün iki ucunda namaz kıl.*” (Hud 11/114)

⁹⁴ en-Nîsâbûrî, *Vücûhu'l-Kur'ani'l-Kerim*, (thk. Fatma Yusuf el- Hiyemî), Daru's- Sekâ, Şam, 1996, s.194-196.

13. Öğle Namazı: “Gündüz güneş dönünce namaz kıl.” (İsra 17/78)

14. Nafile Namaz: “Ailene namazı emret ve onda ısrarcı ol!” (Tâha 20/132); “Ey Şuayb! Senin salatın mı bizi babalarımızın tapındığı ilahları terk etmemizi emrediyor?” (Hud 11/87); Bu ayetin bir benzeri de Ankebut suresindedir. “Sana indirilen kitabı oku ve namazını kıl, zira namaz fuhuş ve çirkinliklerden alıkoyar.” (Ankebut 29/45)

15. Kıraat: “Salatını açık tan/yüksek sesle yapma!” (İsra 17/11)

16. Peygamber’e Salat: “Allah ve melekler Nebi’ye salat eder, ey müminler siz de ona salat ediniz!” (Ahzab 33/56)

17. Rahmet: “Allah ve melekleri size salat eder.” (Ahzab 33/43) Burada da Allah’ın salatının rahmet, meleklerin salatının da istiğfar manasına geldiği söylenmiştir.

18. Cuma Namazı: “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınızda Allah’ı anmaya koşun!” (Cuma 62/9)

19. İslam: “Ne tasdik etti ne de İslam’a girdi (sallâ).” (Kıyâme 75/31)

20. Kurban Bayram Namazı: “Rabbın için namaz kıl (fesalli) ve kurban kes!” (Kevser 108/2)

21. Ramazan Bayram Namazı: “Rabbinin adını andı ve namaz kıldı.” (A’lâ 87/15)

22. İbadethaneler (kenâis): “Savami, biye ve kiliseler.” (Hacc 22/40)

Buraya kadar lugatlardan ve vücûh ve nezâire dair yazılan eserlerden aktardığımız salât kelimesinin manasını Kur’an’a göre sınıflandıracak olursak 8 tane mananın ortaya çıktığını görüyoruz. Bu manalar şu şekildedir:

1. Bağışlamak/rahmet: “أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ” “İşte onlar için Rablerinden bağışlama ve rahmet vardır.” (Bakara 2/157)

2. Dua: “حُدِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ”

*“Seni onların mallarından, onları temizleyip arındırmak ve geliştirmek için sadaka al!
Ve kendileri için dua et; çünkü senin duan onlar için sükûnettir.”* (Tevbe 9/103)

3. Meleklerin istiğfarı: “هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ” *“Allah ve melekleri size*

salât eder (sizin için bağışlanma diler)...” (Ahzab 33/43)

4. Desteklemek/yardım etmek: “إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا”

“Ey müminler! Siz de ona salât edin (onu destekleyin) ve tam bir teslimiyetle teslim olun.” (Ahzab 33/56)

5. Namaz: Kur’an’da salât kelimesinin ‘namaz’ anlamında kullanıldığı yerlerde

kelime ‘ekâme’ fiiliyle birlikte kullanılmıştır. “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ” *“Gündüzün iki ucunda namaz kıl...”* (Hud 11/114)

6. İbadet/kulluk: “قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ” *“Biz kulluk edenlerden değildik.”*

(Müddessir 74/43)

7. İbadethâne: “وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ هُدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ”

“Eğer Allah’ın bazı insanları bazılarıyla savunması olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çokça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılırdı...” (Hacc 22/40)

8. Tesbih: “أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلِّ قَدِّ”

“Göklerde ve yerde olan her şeyin ve sıra sıra uçan kuşların Allah’ı tesbih ettiğini görmüyor musun? Hepsi kendi teşbihini biliyor...” (Nur 24/41)

8.2. Zikir (ذِكْر) Kelimesi

8.2.1. Lugat Anlamı

‘Zikir’ kelimesi sözlükte; bir şeyi anma, bir şeyi hafızada diri tutma, unutulmuş bir şeyin zihne döndürülmesi, hatırlama, hatırlatma, bir şeyin zihnimizde olmasını istemekle birlikte o şey üzerinde tezekkür etme (derinlemesine düşünme), telaffuz edilen (dilden dökülen) şey, övünç, şeref, şöhret, şan, güzel bir şekilde övmek veya eleştirmek, ayıplamak, dua, namaz, taat, şükür, teşbih, Kur’an-ı Kerim tilaveti gibi anlamlara gelir.⁹⁵

8.2.2. Kur’an’da -Zikir- Kelimesi

Kur’an’da ذَكَرَ (z-k-r) kökünden isim, fiil ve mastar şeklinde gelen kelimelerin bulunduğu ayet sayısı yaklaşık 292’dir.⁹⁶

İbnu’l- Cevzî, Kur’an’da geçen zikir kavramını şu vecihlerde açıklamıştır:

1. Dil ile zikir: *“Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de, atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah’ı zikredin...”* (Bakara 2/200) Benzeri bir başka ayette şöyle geçmektedir: *“Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı zikrederler...”* (Âl-i İmran 3/191) *“Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı zikredin...”* (Nisa 4/103) *“Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin.”* (Ahzab 33/41)

2. Kalp ile zikir: *“Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı zikrederler de hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler...”* (Âl-i İmran 3/135) *“Kitapta İdris’i de okuyarak zikret...”* (Meryem 19/56) Meryem suresi 54, 51, 41.ayetler de bunun naziridir.

3. Haber: *“Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: Size onun hakkında bir zikir okuyacağım.”* (Kehf 18/83) yani haber. *“De ki: Haydi delilinizi getirin! İşte benimle beraber olanların ve benden öncekilerin zikrettiği!...”* (Enbiya

⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu’l- Arab*, IV,356-359; Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l- Ayn*, s.272; el- Ezherî, *Tehzîbu’l- Luga*, X, 162,163; el- Cevherî, *es- Sihâh*, II,664-665; el- Isfehânî, *Müfredâtu Elfâzi’l- Kur’an*, s.328.

⁹⁶ Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l- Müfrehes*, s.274.

21/24) “Eğer yanımızda öncekilere ait bir zikir olsaydı, bizler de Allah’ın ihlaslı kullarından olurduk.” yani haber olsaydı.

4. İzzet: “Onlar kendilerine hatırlatılanları unutunca, her şeyin kapılarını onlara açtık.” (Enam 6/41) Benzeri Araf suresi 165. ayette, Yasin suresi 19.ayette geçmektedir. “Sen üstlerinde bir zorba değilsin; tehdidimden korkanları Kur’an ile uyar.” (Kâf 50/45

5. Tevhid: “Kim beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır...” (Tâha 20/124) “Kim Rahman’in zikrinden yüz çevirirse başına bir şeytan sararız...” (Zuhruf 43/36)

6. Vahiy: “Aynı zamanda zikirten ayrılmayanlara andolsun ki...” (Sâffât 37/3) “Zikir içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın biri.” (Kamer 37/25) yani vahiy. “Zikri iletene...” (Mürselat 77/5)

7. Kur’an: “İşte bu, bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir...” (Enbiya 21/50) “Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye siz zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim?” (Zuhruf 43/5)

8. Tevrat: “...Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” (Nahl 16/43) Yani Tevrat ehline. Benzeri Enbiya suresi 7.ayette geçmektedir.

9. Uyarı, hatırlatma: “Andolsun size içinde zikir bulunan bir kitap indirdik...” (Enbiya 21/10) “Biz onlara zikirlerini getirdik fakat onlar kendi zikirlerine sırt çevirmekte dirler.” (Müminûn 23/71) “O kitap, senin ve kavmin için bir hatırlatmadır...” (Zuhruf 43/44)

10. Hatırlamak: “...onda bulunanları daima hatırlayın; umulur ki korunursunuz.” (Bakara 2/63) “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın...” (Âl-i İmran 3/103)

ed- Dâmeğânî, zikir kavramının Kur’an’daki manalarıyla ilgili biraz daha farklı bir sıralama ve anlamlandırma yapmıştır:⁹⁷

⁹⁷ ed- Dâmeğânî, *el- Vücûh ve’n- Nezâir*, II, 342-347.

1. Amel-i salih: “Siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim.” (Bakara 2/152)
Yani siz benim için taatle iyi işler yapın, ben de size hayır vereyim.

2. Dil ile zikir: “Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah’ı zikredin...” (Nisa 4/103) yani dil ile. Benzeri Âl-i İmran suresi 103.ayette geçmektedir. “Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de, atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah’ı zikredin...” (Bakara 2/200) yani dil ile zikir. “Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin.” (Ahzab 33/41) yani dil ile zikredin demektir.

3. Kalp ile zikir: “Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı zikrederler de hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler...” (Âl-i İmran 3/135) yani Allah’ı kalp ile zikretmek demektir.

4. Hatırlamak: “Efendinin yanında beni zikret...” (Yusuf 12/42) yani kralın yanında beni hatırla. “Bu kitapta İbrahim’i de zikret.” (Meryem 19/41) Yani burada; “Ey Muhammed! Mekke halkına İbrahim’in hikayesini hatırlat, aynı şekilde Musa’yı, Meryem, İsmail ve İdris’i.”

5. Hatırada sağlam tutmak: “Size verdiğimiz kitabı ve onda bulunanları zikredin...” (Bakara 2/63) yani içindekileri kuvvetle hatıranızda tutun, demektir. Benzeri Bakara suresi 40, 122, 203, 231.ayetlerde geçmektedir.

6. Haber: “De ki: Haydi delilinizi getirin! İşte benimle beraber olanların ve benden öncekilerin zikrettiği!...” (Enbiya 21/24) yani; bu, benimle olan ve benden önce olanın haberidir. “Eğer yanımızda öncekilere dair bir zikir olsaydı, elbette biz ihlaslı kullardan olurduk.” (Sâffât 37/168) Öncekilerin haberi denmek isteniyor. “Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: Size onun hakkında bir zikir okuyacağım.” (Kehf 18/83) yani bir haber.

7. Vahiy: “Zikir içimizden ona mı indirildi şimdi?” (Sâd 38/8) yani vahiy. “Aynı zamanda zikirden ayrılmayanlara andolsun ki...” (Sâffât 37/3)

8. Kur’an: “İşte bu, bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir...” (Enbiya 21/50) yani Kur’an’dır. “Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye siz zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim?” (Zuhuf 43/5)

9. Tevrat: “Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.” (Enbiya 21/7) Yani Tevrat ehline demektir. Abdullah b. Selam ve ashabıdır.

Nîsâbûrî de zikir kavramına hemen hemen İbnu'l- Cevzî ve ed- Dâmeğânî'nin vermiş olduğu manaları vermekle beraber, zikir kavramını ‘vaaz (nasihat) şeklinde de anlamlandırmıştır. Buna örnek olarak da Maide suresi 13, Enam suresi 44, A'raf suresi 165, Kâf suresi 45, Zariyât suresi 55, Ğâşiye suresi 21.ayetleri göstermiştir.⁹⁸

‘Vücûh ve nezâire dair yazılan eserlerden aktardığımız z-k-r kelimesi ve türevlerini Kur'an'a göre sınıflandıracak olursak 6 tane mananın ortaya çıktığını görüyoruz. Bu manalar şu şekildedir:

1. Hatırlamak, anmak veya hatırlatmak: “ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ” “Ey İsrâiloğulları! Sizlere verdiğim nimetleri hatırlayınız. Siz benim emrimi yerine getiriniz ki, ben de sizin isteğinizi yerine getireyim. Sadece benden çekinin.” (Bakara 2/40)

2. Allah'ın ayetlerini düşünmek, tezekkür etmek: “ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ” “...Akıl sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz.” (Bakara 2/269)

3. Öğüt: “ لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ ” “Andolsun size içinde öğüt bulunan bir kitap indirdik...” (Enbiya 21/10)

4. Kur'an, Tevrat, ilahi mesaj, vahiy: “ أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ ” “...Rabbinizden bir mesaj gelmesine şaştınız mı?” (Araf 7/63)

⁹⁸ en- Nîsâbûrî, *Vücûhu'l- Kur'an*, s.251-255.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA EŞANLAMLILIK

1. Teradüfün Lugat ve İstilah Anlamı

Arap dilinde eş anlamlılık, -teradüf- kelimesi ile ifade edilir. Sözlükte, peşi sıra gelmek, birbirini izlemek gibi anlamlara gelir. Müteradif ise, sonunda iki sakinin bir araya geldiği her kafiyedir.⁹⁹

Terim anlamı; “iki ya da daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesi” olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁰ İlk defa teradüf kelimesini kullanan ve kitabına başlık yapan Rummânî'dir.¹⁰¹

el-Cürcânî, et-Târifât'ında müteradifin tanımını şu şekilde yapmıştır: Müştareğın zıddıdır, bir şeyin başka bir şeyin ardına getirilmesidir. Böylece müteradif, peş peşe gelen, üst üste bindirilen manasındadır. ‘Leys’ ve ‘esed’ kelimelerinde olduğu gibi.¹⁰²

2. Dilbilimcilerin Teradüfle İlgili Görüşleri

İlk dönem dilbilimcilerinden Sibeveyh, lafız ve anlam ilişkisini üç kısımda incelemiştir:

1. Lafızları ve anlamları farklı olan kelimeler. جَلَسَ (celese) ve ذَهَبَ (zehebe) gibi.
2. Lafızları aynı, anlamları farklı olan kelimeler. Biri kızmak, diğeri bulmak anlamlarına gelen وَجَدَ (vecede) kelimesi gibi.¹⁰³

⁹⁹ el-İsfehâni, *Müfredat*, s.198; Fîruzâbâdî, *el- Kâmûsu'l- Muhît*, Dâru'l- İlim, Beyrut, t.y., III, 144; ez-Zebîdî, *Tâcu'l- Arûs*, XIII,180; İbn Manzur, *Lisanü'l- Arab*, IX, 115; el- Cevherî, *es- Sihah*, (thk: Ahmed Abdulgafûr Attâr), Dâru'l- Kitabu'l- Arabî, Mısır, t.y., IV, 1364.

¹⁰⁰ Fîruzâbâdî, *el- Kâmûsu'l- Muhît*, III, 144; ez-Zebîdî, *Tâcu'l- Arûs*, XIII, 180.

¹⁰¹ Muhammed Nureddîn el- Müneccid, *et- Terâdüf fi'l-Kur'âni'l- Kerîm*, Dâru'l- Fikri'l- Muâsır, Beyrut, 1997, s.31.

¹⁰² eş- Şerif Ali b. Muhammed el- Cürcânî, *Kitâbu't- Târifât*, y.y., t.y., s.199.

¹⁰³ Sibeveyh ‘vecede’ kelimesinin ‘bulmak’ ve ‘kızmak’ anlamlarına geldiğini zikretmiştir fakat ‘kızmak’ anlamına gelmesi için fiilin ‘alâ’ harf-i ceri ile kullanılması gerekir.

3. Lafızları farklı, anlamları aynı olan kelimeler. ذَهَبَ (zehebe) ve اِنْتَقَلَ (intekale) kelimeleri gibi.¹⁰⁴

Sibeveyh'in bu taksimi, ulema arasında meşhur olmuştur. Öyle ki kitaplarını bu taksim üzere oluşturan alimler vardır. Esmâî, Müberred, Ebû Ubeyd, İbnu'l- Enbârî, Kutrub bunlardandır.¹⁰⁵

Kutrub, Arap dilinde teradüfü kabul edenlerdendir. Arapça'da iki lafzın bir manaya işaret etmesinin Arapça'nın derinliği ve güzelliğini gösterdiğini söylemiştir.¹⁰⁶

İbn Cinnî de teradüfü kabul ederek Arapların özgün özelliklerinden biri olarak görmüştür. el- Hasâis adlı kitabında şöyle demektedir:

*“ Bu bölüm oldukça farklı ve Arapça'nın değerini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü tek bir manayı ifade eden birçok isim bulabilirsiniz. Böyle her ismin kökünü araştırdığınızda manayı aslına ilettiğini göreceksiniz. ”*¹⁰⁷

Müneccid, Suyûtî'nin, kitabında Ahmed b. Fâris'in el- Esmâî'den şöyle naklettiğini söyleyerek el- Esmâî'nin teradüfü kabul ettiğini bize gösterdiğini belirtmiştir:

*“Harun Reşid bana garip bir şiir sordu. Ben de açıklamasını yaptım. Arkasından bana: Ey Esmâî! Bu şiirler sana garip gelmiyor mu? deyince ben de ona: “Ey halife! Daha neler biliyorum? Taşa ait yetmiş ismi ezbere biliyorum, dedim.”*¹⁰⁸

Ebû Zeyd el- Ensârî, teradüfü savunarak bir bedeviyle aralarında geçen -müteke'kûn- sözcüğü ile ilgili konuşmayı nakletmiştir: Ebû Zeyd el- Ensârî bedeviye: Muhabentün nedir? deyince o da; müteke'kûn cevabını verir. Bunun üzerine Ebû Zeyd, müteke'kûn nedir? diye sorar. Bedevi müteâzifün diye cevap verir.

¹⁰⁴ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sibeveyh*, (thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetü'l- Hancî, Kahire, 1988, I, 24.

¹⁰⁵ el- Münecid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.30.

¹⁰⁶ Celâleddin es- Suyûtî, *el- Müzhir fi Ulûmi'l- Lugati ve Envâiha*, (şrh: Muhammed Ahmed Cârulmevlâ, Ali Muhammed el- Beccâvî, Muhammed Ebu'l- Fazl İbrahim), el- Mektebetü'l- Asriyye, y.y., 2014, I, 400.

¹⁰⁷ İbn Cinnî, *el- Hasâis*, 115

¹⁰⁸ el- Münecid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.36.

Bunun üzerine Ebû Zeyd tekrar müteâzifün nedir diye sorunca bedevi bıkar ve cevap vermez, sen ahmaksın diyerek sözünü keser.¹⁰⁹

İbn Haleveyh de teradüfü kabul edenlerdendir. سَيْفٌ (kılıç) anlamına gelen elli ismi ezbere bildiğini söyler. Halife Seyfû'd- Devle'nin huzurunda bu isimleri sayınca Ebû Ali el- Fârisî, bu anlamda tek bir isim bildiğini onun da -seyf- olduğunu söyler. Bunun üzerine İbn Haleveyh diğer sözcükleri sorunca Ebû Ali bunların hepsinin farklı kılıçlar olduğunu söyleyerek; “galiba hoca sıfatla ismi ayırt edemiyor.” demiştir.¹¹⁰

İbn Arabî, teradüfü red yolunu açan ilk kişidir. Öğrencisi Seâlibî hocasının bu konudaki görüşünü şu şekilde nakleder:

“Her iki harf, yalnızca bir manaya gelmek üzere Araplar tarafından bir araya getirilmiştir. Her bir ismin meydana getirilişinde Araplar tarafından bilinen, bizim bilmediğimiz bir illet (sebe) vardır. O (İbn Arabî), eş anlamlı zannedilen her kelimenin aslında farklı niteliklerdeki kelimeler olduğunu iddia eder. ‘İnsan’ ve ‘beşer’ gibi. Bunlardan ‘insan’, unutkanlık özelliğine (nisyana) itibarla, ‘beşer’ ise yaratılışın başlangıcı olmasına itibarla isimlendirilmiştir.”¹¹¹

İbn Arabî'nin görüşünü takip edenlerden biri de Ebu Bekir Muhammed b. el- Kasım el- Enbârî'dir. Kendisi İbn Arabî'yi teyit ederek onun şu örneğini nakletmiştir:

“Mekke, insanları kendisine çektiği için ‘Mekke’ diye isimlendirilmiş, Basra, orada yumuşak taşlardan dolayı ‘Basra’ diye isimlendirilmiş, Kufe, oradaki insanların kalabalığından dolayı ‘Kufe’ diye isimlendirilmiştir... Şayet biri bize ‘racül’ ün neden ‘racül’, ‘mer’e’nin neden ‘imrae’ diye isimlendirildiğini sorarsa ona; Arapların bilip bizim bilmediğimiz bir sebepten dolayı deriz.”¹¹²

İbn Faris de teradüfü reddederek şöyle açıklama getirmiştir:

¹⁰⁹ es- Suyûtî, *el- Müzhir*, I,413.

¹¹⁰ es- Suyûtî, *el- Müzhir*, I,405.

¹¹¹ el- Münecid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.39.

¹¹² es- Suyûtî, *el- Müzhir*, I,401.

“Bir şey, farklı isimlerle isimlendirilir. ‘seyf’, ‘mühenned’, ‘hîsâm’ gibi. Ama biz bunların hepsine ‘seyf’ deriz. Diğerleri sıfatlarıdır. Ve her bir sıfatın manası bir diğerinden farklıdır. Örneğin ‘kaade’ nin manası ‘celese’ den farklıdır.”¹¹³

Deresteveyh’e göre dilciler ve nahivcilerin zannettiği gibi iki lafzın tek bir manaya gelmesi imkânsızdır. Onlar Arapları kendi içlerinde alışkın oldukları şekilde bu kelimeleri konuşurken duymuşlar, kelimeler arasındaki illetleri, farkları bilememişler ve hepsinin tek bir manada olduğunu zannetmişlerdir.¹¹⁴

Ebu Hilal el- Askerî teradüfü reddederek; ibarelerdeki ve isimlerdeki farklılığın manadaki farklılığın göstergesi olduğunu; bir şeye bir kere işaret edilirse bunun zaten bilineceğini, ikinci ve üçüncü kere işaret etmenin bir faydası olmadığını söylemiştir.¹¹⁵

Çağdaş dilbilimcilerden de teradüfü kabul edenler ve etmeyenler vardır. Teradüfü kabul edenlerin tanımıyla eski dilbilimcilerin tanımı arasında çok fark yoktur.

Yeni dilbilimciler bir kelimenin eş anlamlı kabul edilebilmesi için birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir:

1. Kelimeler arasında tam bir mana birliği olmalıdır.
2. Kelimeler arasında kullanıldıkları dil ortamı açısından birlik olmalıdır. Kelimeler farklı lehçelerden gelmemelidir.
3. Kelimeler arasında dönem olarak birlik olmalıdır. Aynı çağda, belirli bir zaman dilimi içerisinde kelimelerin eş anlamlı olarak kullanılıyor olması gerekir. Örneğin, birisi cahiliyye dönemine, diğeri Abbâsiler dönemine ait kelimeler eş anlamlı olmaz.

¹¹³ es- Suyûtî, *el- Müzhir*, I,405,465.

¹¹⁴ es- Suyûtî, *el- Müzhir*, I,384-385.

¹¹⁵ Ebû Hilal el- Askerî, *el- Furûku’l- Lugaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Selim), Dâru’l- İlim, Kahire, 2014, s.17.

4. Kelimeler, ses değişimi sonucu farklılaşmış kelimeler olmamalıdır. Örneğin, ‘cesel’ ve ‘cefel’ gibi. İki de karınca demektir.¹¹⁶

3. Arap Dilinde Teradüfü Kabul Etmeyen Dilbilimciler

- 1) İbn Arabî (ö.231)
- 2) Seâlibî (ö.291)
- 3) İbn Deresteveyh (ö.327)
- 4) Ahmed b. Fâris (ö.395)
- 5) Ebû Hilal el- Askerî (ö.400)
- 6) Nureddin el- Cezâirî (ö.1158)¹¹⁷

4. Arap Dilinde Teradüfü Kabul Eden Dilbilimciler

- 1) Sibeveyh (ö.180)
- 2) Kutrub (ö.206)
- 3) Ebû Zeyd el- Ensârî (ö.215)
- 4) el- Esmâî (ö.216)
- 5) el- Müberred (ö.286)
- 6) el- Hemedânî (ö.320)
- 7) İbn Haleveyh (ö.370)
- 8) Ebû Ali el- Fârisî (ö. 377)
- 9) er- Rummânî (ö.384)
- 10) İbn Cinnî (ö. 393)
- 11) İbn Sîde (ö.458)

¹¹⁶ el- Müneccid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.34,35.

¹¹⁷ Muhammed b. Abdurrahman b. Salih eş- Şâyi', *el- Furûku'l- Lugaviyye ve Eseruhâ fi Tefsîri'l- Kur'âni'l- Kerim*, Mektebetu'l- Ubeykân, Riyad, 1993, s.88.

12) el- Fîruzâbâdî (ö.817)

13) Ebû Ali el- Isfehânî (ö.?)¹¹⁸

5. Teradüfün Ortaya Çıkış Sebepleri

5.1. Lehçeler Arası Alışveriş

Lehçeler arası alışverişi kimi teradüf sebebi olarak zikrederken, kimi dilciler ise bunun bir sebep olarak gösterilemeyeceği görüşünü savunmuşlardır. İbn Cinnî, Arapça toplulukların dili olduğu için, her bir topluluk da tek manaya gelen bu lafızları kendilerince kullanıp artırdığı için bunun teradüfe yol açtığını söylemiştir.¹¹⁹ Farklı lehçelere sahip bu topluluklar, kabileler arasında meydana gelen kültürel, edebî etkileşimler aynı anlama gelen birden fazla lafzın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

5.2. Diğer Dillerden Alıntılar

İbn Âşur, diğer dillerden yapılan alıntıların müteradif kelimeler meydana getirdiğini belirterek bu duruma yol açan ilk sebebi şu şekilde zikreder: “İbrahim (as) eşi Hacer ve oğlu İsmail ile Cürhümlülerin diyarına geldiği zaman onlar, Keldânî dilini konuşuyordu. Hacer ve İsmail ise bu dili konuşmakta zorlandılar ve başka dilden alıntı yaptılar. Bu da Cürhümlülerin dilini değiştirdi.”¹²⁰

5.3. Dilsel Değişim

Dille ilgili değişimi, ses değişimi ve anlam değişimi olarak iki başlıkta ele alabiliriz.

5.3.1. Ses Değişimi

Kullanılan bazı kelimelerin harflerinin dizilişinde zamanla değişiklikler meydana gelmiştir: جَدَّبَ (cezebe) ve جَبَّدَ (cebeze) gibi.¹²¹

Araplarla karışan acemlerin (Arap olmayanların), gırtlak harfleri gibi bazı harfleri çıkaramaması sonucu bazı kelimeler değişikliğe uğramıştır; أَعْطَى (e'tâ)

¹¹⁸ eş- Şâyi', *el- Furûku'l- Lugaviyye*, s.46.

¹¹⁹ es- Suyûtî, *el- Hasâis*, s.375.

¹²⁰ Muhammed et- Tâhir İbn Âşûr, *Cemheratu Makâlâtin ve Rasâil*, Dâru'n- Nefâis, Ürdün, 2015, III, 1100,1101.

¹²¹ Muhammed Ali Rezzâk el- Hafâcî, *İlmu'l- Fesâhati'l- Arabiyye*, Dâru'l- Meârif, Kahire, s.373.

yerin آطَى (âât) kullanılması gibi. Bu durum zamanla Araplar tarafından da kanıksanmış ve kelimelerin aslına işaret eden müteradifleri gibi kullanılmıştır.¹²²

Ses değişimi olarak zikredilen bir diğer husus da bazı harflerin kullanımda hazfedilmesidir. Bu da dilcilerin bir kısmı tarafından teradüfe yol açan sebeplerdendir; إسأل (is'el) yerine سأل (sel) denmesi, يَا صَاحِبِي! (yâ sâhibî!) yerine يَا صَاح! (yâ sah!) denmesi gibi.¹²³

5.3.2. Anlam Değişmesi

Dilde lafızların zamanla değişime uğradığı gibi lafızların anlamı da değişikliğe uğramıştır. Buna yol açan bazı sebepler vardır.

Bunlardan bir tanesi sıfatların değişimidir. Sıfatlar, isimlerin kullanımını değiştirerek zamanla onların müteradifi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bazıları bunun müzikalite açısından daha hoş olmasından dolayı şiir, nesir gibi edebî işler için zorunlu olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ سَيْفٌ kelimesinin birden fazla sıfatının olup, onların سَيْفٌ yerine kullanılması gibi.

Anlam değişimine sebep olarak teradüfe yol açan hususlardan biri de hareketlerin değişimi olarak zikredilir; الْكَرْهُ (el- kerhü) ve الْكُرْهُ (el- kürhü) gibi.

Bir diğer husus da âm ve hâs lafızların birbirine karıştırılmasıdır. Örneğin nemli toprak için ثرى (serâ) denmez, تراب (türâb) denir. Fakat zamanla kullanımda değişiklik olmuş ve ilki, ikincisinin müteradifi olarak kullanılmıştır.¹²⁵

İbn Deresteveyh'in işaret ettiği, teradüfe yol açan bir diğer sebep de kullanımda hata yapılması ve zamanla bu hatalı kelimelerin aslının teradüfü gibi kullanılmasıdır;

¹²² el- Müneccid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.102,103.

¹²³ el- Müneccid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.82,83.

¹²⁴ İbn Âşûr, *Cemheratu Makâlâtin ve Rasâil*, III, 1098.

¹²⁵ İbn Âşûr, *Cemheratu Makâlâtin ve Rasâil*, III, 1087.

فَيْلٌ (fil) kelimesinin çoğulunun فُيُولٌ (fuyûl) olarak cem'î teksir şeklinde kullanılması gibi.¹²⁶

5.3.1. Mecazî Kullanımlar

Mecaz, kelimenin gösterdiği gerçek anlamın kastedilmesine engel bir karine doğrultusunda ve bir alaka sebebiyle konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır.¹²⁷

Mecazların zamanla teradüfe yol açarak isimlerin müteradifi olarak kullanıldığı söylenmiştir; الْعَرَبِيَّةُ الْكَلِمَةُ (Arap dili) için بِنْتُ عَدْنَانَ (bintü Adnân) kelimesinin kullanılması gibi.¹²⁸

5.3.2. Arapların Künyelere Eğilimi

Ali el Cârîm, Arapların künye kullanımını teradüfe yol açan sebeplerden olarak zikretmişti; Ebu Hattâb, Ebu Cehil gibi. Bu künyeler zamanla isimlerin yerine kullanılmıştır.¹²⁹

6. Kur'an'da Eş Anımlı Kelimeler

Eş anlamlılık, pratikte kabul edilen bir kavram olsa bile Kur'an için geçerli bir kavram değildir. Çünkü Kur'an'ın seçtiği kelimenin yerine eş anlamlısı olarak zikredilen başka bir kelimenin getirilmesi, bir önceki kelimeyle verilen anlamı tam olarak karşılamamaktadır. Kur'an, kelimeleri, yerlerine başka bir kelime getiremeyeceğimiz şekilde özel anlamlarda kullanmıştır. Dolayısıyla Kur'an mesajını doğru anlamının yolu, Kur'an'ın kullanmış olduğu kelimeler arasındaki ince farkları Kur'an bağlamında anlamaktır. Bu bağlamda bazı örnekler zikretmek, daha açıklayıcı olacaktır.

¹²⁶ el- Müneccid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.85.

¹²⁷ Ahmed el- Hâşimî, *Cevâhuru'l- Belâğati fi'l- Meânî ve'l- Beyâni ve'l- Bedüi*, (thk. Yusuf es-Samyelî), Mektebetu'l Asriyye, Beyrut, s.249.

¹²⁸ eş- Şâyi', *el- Furûku'l- Lugaviyye*, s.68,69.

¹²⁹ el- Müneccid, *et- Teradüf fi'l- Kur'ani'l- Kerim*, s.88.

6.1.2. Kur'an'da آتَى (Etâ) ve جَاءَ (Câe) Kelimeleri

Vücut ve nezâir kitaplarında ityân kelimesine yer verilmekle beraber mecî' kavramı yer almamaktadır.

en- Nîsâbûrî, etâ kelimesinin mastarı olan ityanın vecihlerini şu şekilde sıralamıştır:¹³⁴

1. Mecî': Bakara suresinde şöyle buyrulmuştur: “فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ” “Onun benzeri bir sûre de siz getirin.” (Bakara 2/23) Yine aynı surede; “وَأْتُوا بِهِ مِثْلَهَا” “O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir.” (Bakara 2/25)

2. Zuhûr (ortaya çıkış): Bakara suresindeki ayette; “هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ” “Allah'ın (ve meleklerin bulutların) gölgeleri arasından çıkıp gelmesini mi bekliyorlar?” (Bakara 2/210) Yani Mekke halkı Allah'ın saltanatının bulutların gölgeleri arasından ortaya çıkmasını mı bekliyor?

3. Oluş: “وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى” “Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz.” (Tâhâ 20/69) yani her nerede olursa olsun.

4. Yakınlık: “آتَى أَمْرُ اللَّهِ” “Allah'ın emri yerine gelecektir.” (Nahl 16/1) yani yaklaştı.

Kur'an'da her iki kelimenin geçtiği yerlere bakıldığında, kelimelerin beraber kullanıldıkları pek çok ayet geçmektedir. Bu ayetlerde ise 'ityân' kelimesinin şüphe, 'mecî' kelimesinin ise kesinlik içerdiği görülür. Bunlardan bir tanesi yukarıda değinildiği üzere Araf suresi 129. ayettir.

Burada Musa (as)'a gelen ayet için 'ci'te' kullanılmış, Firavun'un Musa'ya meydan okuyuşu sonucu mucize isteyişinde ise 'fe'ti' kelimesi kullanılmıştır. Çünkü Musa (as)'a gelen ayette kesinlik vardır. Fakat firavunun Musa (as)'dan böyle bir

¹³⁴ en- Nîsâbûrî, *Vücûhu'l- Kur'an*, s.40.

mucize istemesindeki sebep, kendisinde Musa'nın peygamberliğine dair şüphe bulunmasıdır.

Ahkâf suresinde de Hud (as) ve kavmi için aynı kelimeler kullanılmıştır: **قَالُوا** "Sen bizi ilahlarımızdan vazgeçirmek için mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bizi tehdit ettiğin şeyi hemen getir, dediler." (Ahkaf 46/22)

Hud (as) hak üzere kendilerine gönderilmiş bir peygamberdir fakat onlar şüphe ve cehalet içerisinde oldukları için onun vadettiği azabın gelmesini istemişlerdir. Bu yüzden Hud (as) için kullanılan geliş meci', kavminin şüphe duyduğu azabın gelişi ise ityândır.

Meryem suresinde Rabbimiz şöyle buyurmuştur: **فَأَنْتَ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا** "Derken (kucağında) çocukla kavmine geldi. İnsanlar dediler ki: Ey Meryem! Ne büyük bir günah işledin!" (Meryem 19/27)

Hz. Meryem, kucağında bebeğiyle kavminin içine çıktığında kavmi onun kucağındaki bebeğin durumu, akıbeti konusunda şüphe içerisindeydi. Fakat onun yaptığı çirkin iş konusunda kesin bir düşünceye sahiplerdir. Bu nedenle Hz. Meryem'in kavmine bebeği getirişi için **فَأَنْتَ** kelimesi, kavminin Hz. Meryem'in kendilerine çirkin bir işle gelişi içinse **جِئْتِ** kelimesi kullanılmıştır.

İtyân ve meci' kelimelerinin farklı kullanıldığı bir diğer bağlamsa cehalet ve ilimdir.

Furkan suresinde Rabbimiz şöyle buyurmuştur: **وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا** "Onlar sana (inkar ve eleştiri amacıyla) bir örnek getirmeye/benzetmeye görsünler, biz hemen hakkı ve en güzel açıklamayı sana getiririz." (Furkan 25/33)

Ayet-i kerimede hak ile geliş için mecî’, mesel ile geliş için ityân kelimesi kullanılmıştır. Kafirler nezdindeki geliş (ityân), batıla, cehalete karşılık gelir. Allah nezdindeki geliş ise hakka, kesinliğe karşılık gelir.

Meryem suresinde: “ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ” *“Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi geldi bana! O halde, uy bana ki, seni doğru/düz bir yola çıkarayım.”* (Meryem 19/43) buyrulmuştur. İbrahim (as) için mecî’, babası için ityân kelimesi geçmektedir. Çünkü burada Hz. İbrahim’e gelen kesin ilim, babasının ise hakikatten cahil oluşu söz konusudur.

İki kelime arasında nüans olarak zikredilebilecek bir husus da mecî’in görülen, şahit olunan şeyler için; ityânın ise şahit olunmayan, görülmemiş şeyler için kullanılmasıdır: “ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ ” *“Onlar kıyametin ansızın gelmesini mi bekliyorlar?! Oysa ki onun belirtileri gelmiştir; fakat o geldiğinde öğüt almaları neye yarar?!”* (Muhammed 47/18)

Ayette ityân kelimesi beklenen fakat henüz şahit olunmamış şey için; mecî’ ise gözle görülmüş işaretler için kullanılmıştır.

“لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَ الْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ . رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً . فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ”

“Gerek kendilerine Kitap Verilen, gerekse Allah’a ortak koşan kafirler, gerçeği kanıtlayan rehber kendilerine gelinceye kadar (inkarlarından) vazgeçmediler (fakat o gelince de iman etmediler). O rehber, (her türlü şaibeden uzak) tertemiz sayfaları okuyan bir Allah Elçisi’dir! O sahifelerde, en doğru yazılar/ en doğru hükümler bulunmaktadır. Zaten Kitap Ehli (daha önce) de, ancak kendilerine gerçeği kanıtlayan rehber kendilerine geldikten sonra ayrılığa düşmüşlerdi.” (Beyyine 98/1-4)

Burada da ityân, henüz gerçekleşmemiş şeylerin gelişi, mecî’, sadır olmuş şeylerin gelişidir.

İki kelime arasındaki diğer bir nüans da mecî' kelimesinde kasıt, ityân kelimesinde ise tesadüf, rast manasının olmasıdır:

“وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ”

“Öteden (kuyunun yakınına) bir kervan gelmişti! Sucularını gönderdiler; adam kovasını salınca: ‘Hey yaşasın! Bir oğlan çocuğu!’ diye bağırdı. O’nu (kuyuda bulduklarını) gizleyerek bir ticaret malı gibi gösterdiler. Oysa ki Allah, onların (Yusuf’a) neler yapacaklarını biliyordu.” (Yusuf 12/19)

Bu ayette anladığımız kadarıyla yolcuların çöle gelişi kasıtlıdır.

“حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ مَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنِكُمْ لَا يَخْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ”

“Nihayet karınca vadisine vardıklarında, bir dişi/ kraliçe karınca dedi ki: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza çekilin ki, Süleyman ve ordusu, farkında olmadan sizi çiğnemesinler!’” (Neml 27/18)

Süleyman (as) ve ordusunun karınca vadisine gelişi kasıtlı değil, rastlantıdır. Tesadüfen oradan geçmişlerdir.

Ayetlerde görüldüğü üzere iki kelime sözlüklerde her ne kadar birbiriyle açıklanmış olsa da, eş anlamlı kabul edilmiş olsalar da kendilerine özel anlamları vardır. ityân kelimesi şüphe, cehalet, tesadüf gibi bağlamlarda; mecî' kelimesi ise kesinlik, kesin bilgi, kasıt bağlamlarında kullanılmıştır.

6.2. خَشْيَةٌ/خَوْفٌ (Havf/Haşyet)

6.2.1. خَشْيَةٌ/خَوْفٌ (Havf/Haşyet) Kelimelerinin Lugat Anlamı

خَوْفٌ (havf) kelimesi, korkmak, kaygılanmak, endişe duymak gibi anlamlara gelmektedir.

Râgıb el- Isfehânî havfı; gelecekte olması istenmeyen fakat birtakım emarelerden dolayı meydana gelmesi kuvvetle muhtemel bir olay nedeniyle kaygılanmak olarak açıklamıştır.¹³⁵

el-Cürcânî, havfın kötü sayılan bir şey olacağını veya sevilen bir şeyin kaybedilmesini beklemekle insanda oluşan korku olarak; hoşlanılmayan bir şeyden ve o şeyin sebebi olan varlıktan korkmak olarak açıklamıştır.¹³⁶

Fîruzâbâdî, havf, kalbin Allah'ın va'd ve vâidinden haberdar olması nedeniyle sükûnet, gönül huzuru, güven duygusundan yoksun olması halidir, diyerek 'havf'ın 'emn'in zıddı olduğunu söylemiştir.¹³⁷

Taberî de "فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" "Onlara korku yoktur." ayetini açıklarken havf kelimesini -emn-in zıddı olarak açıklamıştır.¹³⁸

حَشْيَةٌ kelimesi خ-ش-ي (h-ş-y) kökünden gelmektedir. Isfehânî'ye göre haşyet, havftan farklı olarak saygı/ta'zîm içeren bir korku türüdür. Korkunun kaynağı ise ilimdir. Isfehânî, "Kulları içinden ancak alimler Allah'tan gereğince korkar." ayetini zikrederek, 'haşyet'in, Allah'ı tanıyan alimlere mahsus olduğunu belirtmiştir.¹³⁹

el-Cürcânî; "Haşyet, gelecek zamanda kötü bir şeyin olacağını beklemek veya ummak sebebiyle kalbin acı duymasıdır. Bu acı bazen kulun kendi içindeki gizliliklerden (kendi işlediği günahlardan, Allah'ın yasaklarını ihlal etmesi sebebiyle) hissedilir. Kimi kez de bu, Allah'ın celal ve heybetini bilmek sebebiyle olur. Peygamberlerin haşyeti bu kabildendir." demiştir.¹⁴⁰

Fîruzâbâdî, aradaki farkı şöyle açıklamıştır:

"Havf duygusu sahibini kaçma, uzaklaşma ve terk etmeye yöneltir, haşyet sahibi ise çareyi ilmine sarılmakta bulur. Onların durumu, tıp hakkında hiç bilgi sahibi

¹³⁵ el- Isfehânî, *el Müfredât*, s.166.

¹³⁶ el-Cürcânî, *et- Târifat*, I, 140.

¹³⁷ Fîruzâbâdî, *Besâir*, II, 577.

¹³⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'an*, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1995, I, 354.

¹³⁹ el-Isfehânî, *el Müfredât*, s.283.

¹⁴⁰ el-Cürcânî, *et- Târifat*, s.98.

olmayanla maharetli bir doktorun durumu gibidir. Birincisi perhiz ve yemekten kaçınmaya çalışırken, doktor olansa bilgisiyle elde ettiği ilaçlarla tedavi uygular.”¹⁴¹

Suyûtî, haşyetin havftan daha üstün olduğunu belirterek bunu şu şekilde örneklendirir:

“شَجَرَةٌ حَشِيَّةٌ” “kuru bir ağaç”, “نَاقَةٌ حَوْفَاءٌ” “kendisinde hastalık bulunan deve”.

‘Havf’ cinstir, diğerleri türdür. Her ‘haşyet’ ‘havf’ tır fakat her ‘havf’ ‘haşyet’ değildir. Haşyet, Allah’tan korkmaya mahsustur, der ve şu ayeti zikreder: “Rablerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötüsünden korkan kimselerdir. (Ra’d 13/21)”¹⁴²

İbn Manzur da haşyetin, havftan farklı olarak kendisine saygı duyulan varlık hakkındaki bilginin bir ürünü olarak ortaya çıktığını belirtir.¹⁴³

Ebû Hilal el- Askerî, havfin çirkinlikle ya da çirkinliği terkle ilgili olduğunu; haşyetinse sevilmeyen şeylerin kendisinden değil, onlara sebep ve kaynak olan varlıklardan korkmak olduğunu belirterek haşyetin, kötülüğün bulunduğu yerle ilgili olduğunu, kötülüğün kendisinden korkmaya haşyet denmediğini söylemiştir. Ona göre de havf daha genel, haşyet daha özel bir mana içerir. Her haşyet bir havftır fakat her havf bir haşyet değildir. Allah’tan hem havf hem haşyet duyarız fakat azabından sadece havf duyarız. Çünkü bize azap edeceği gibi, bizi affetmesi de mümkündür. İnsanın bu ikisi arasındaki kaygı ve tereddüdünü anlatmakta havf kelimesi kullanılır.¹⁴⁴

İbn Kayyım el- Cevziyye’nin görüşüne göre havf; nefes aldığın yerde sonunun geleceğini beklemektir. Havf, kalbin korkulan şeyi düşünmesinden kaynaklanan endişe ve ıstıraptır denir; hükümlerin kaynaklarını bilme kuvvetidir denir; istenmeyen bir şeyin olacağını hissettiğinde kalbin kaçınmasıdır, denir. Haşyet ise havftan daha özeldir. Allah’a saygı duyan alimlere mahsustur. “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ”

“Allah’tan ancak kullarından alim olanlar korkar.” (Fâtır 35/28) Havf, harekettir;

¹⁴¹ Fîruzâbâdî, *Besâir*, II, 546.

¹⁴² Suyûtî, *el- İtkân*, s.413.

¹⁴³ İbn Manzur, *Lisanu’l- Arab*, s.921.

¹⁴⁴ Ebû Hilal el- Askerî, *el- Furûk fi’l- Luga*, s.236.

haşyet ise büzüşmek, içe kapanmak ve hareketsizliktir. Düşman, sel vb. durumlarla karşılaşan için iki durum söz konusudur: İlki, ondan kaçmaktır, bu korku (havf) halidir; ikincisi ise onun ulaşamayacağı bir yerde karar kılmaktır, o da haşyettir.¹⁴⁵

6.2.2. Kur'an'da حَوْف (Havf) ve حَشِيَّة (Haşyet) Kelimeleri

Kur'an'da خ-و-ف (h-v-f) kökünden türeyen kelimeler 125 yerde geçmektedir.¹⁴⁶

Dâmeğânî, havf kelimesinin vecihlerini şu şekilde sıralamıştır:¹⁴⁷

1. Ölüm korkusu: Rabbimiz Nisa suresinde şöyle buyurmuştur: “ وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّعَوْا بِهِ” *“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar.”* (Nisa 4/83) Yani ölüm ve hezimet korkusu. Yine Bakara suresinde şöyle buyrulmuştur: “ وَتَبْلُؤُنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنُقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ” *“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!”* (Bakara 2/155) Yani ölüm korkusu.

2. Kıtâl (Öldürülme) korkusu:Rabbimiz Ahzab suresinde şöyle buyurmuştur: “ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ ” *“Tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar.”* (Ahzab 33/19) Yani öldürülme tehlikesi geçince.

3. İlim sahibi olmak: Bakara suresi: “ فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَاصْلَحْ ” *“Her kim bir vasiyette bulunacak birinin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”* (Bakara 2/182) yani

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb İbn Kayyım el- Cevziyye, *Medâricu's- Sâlikîn Beyne Menâzili "İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestein"* (thk. Muhammed el- Mu'tasım Billahî'l- Bağdâdî), Dâru'l- Kütübi'l- Arabî, Beyrut, 2003, I, 508.

¹⁴⁶ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l- Müfehres*, s.247.

¹⁴⁷ ed- Dâmeğânî, *el- Vücûh ve'n- Nezâir*, II, 166.

kim bilirse. Yine şu ayette de aynı mana vardır: “ وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ ” “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin” (Nisa 4/35) yani bilerseniz. Yine şu ayette olduğu gibi: “ وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا ” “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse” (Nisa 4/128) yani kocasının geçimsiz davranacağını bilirse. En’am suresinde şöyle buyrulmuştur: “ وَأَنْذِرْ ” “Kendileri için rablerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O’nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur’an) uyar ki günahlardan sakınsınlar.” (En’am 6/51) yani bilsinler.

4. Azap korkusu: Âl-i İmran suresinde şöyle geçmektedir: “ أَلَّا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا ” “Onlara hiçbir keder ve korku bulunmadığı...” (Âl-i İmran 3/170) Yine bir başka ayette “ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا ” “Korkmayın, kederlenmeyin.” (Fussilet 41/30) yani azaptan korkmayın. Yine A’raf suresinde şöyle buyrulmuştur: “ وَأَدْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا ” “Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin.” (A’raf 7/56) yani onun azabının korkusuyla dua edin.

5. Tedirginlik: Nahl suresinde şöyle buyrulmuştur: “ أَوْ يَأْخُذُهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ ” “Yoksa Allah’ın içlerine felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağına dair bir güvenceleri mi var?” (Nahl 16/47) yani tedirginlik.

İbnu’l- Cevzî havf ve feza (panik) kelimesinin birbirine yakın iki kelime olduğunu belirttikten sonra, (kötü bir durum) yaklaşınca havf oluştuğunu, geçince ise hüznün oluştuğunu söylemiştir. Tefsir ehlinin kelimeyi beş vecihte zikrettiğini bildirerek kelimenin vecihlerini şu şekilde sıralamıştır:¹⁴⁸

¹⁴⁸ İbnu’l- Cevzî, *Nüzhetu’l- Â’yunin* s.279-281.

1. Korkunun kendisi: Âl-i İmran suresinde şöyle buyrulmuştur: *“وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ بِالَّذِينَ”* “Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.” (Âl-i İmran 3/170) A’raf suresinde; *“وَادْعُوهُ”* “Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin.” (A’raf 7/56) buyrulmuştur. Secde suresinde Rabbimiz şöyle buyurmuştur: *“يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَعَانًا”* “Korkarak Rablerine dua ederler.” (Secde 32/16)

2. İlim: Bakara suresinde şöyle buyrulmaktadır: *“فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ”* “Her kim bir vasiyette bulunacak birinin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkarsa...” (Bakara 2/182) Yine aynı surede; *“فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ”* “Eğer Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız...” (Bakara 2/229) Nisa suresinde; *“فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً”* “Eğer haksızlık etmekten korkarsanız biri ile yetinin.” (Nisa 4/3) buyrulmuştur. Aynı surede; *“وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ”* “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse...” (Nisa 4/128) buyrulmuştur. En’am suresinde Rabbimiz şöyle buyurmuştur: *“وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُجْشِرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ”* “O’nun huzurunda toplanmaktan korkanları onunla (Kur’an’la) uyar.” (En’am 6/51)

3. Zan: Bakara suresinde; *“إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ”* “Eğer Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız...” (Bakara 2/229) buyrulmuştur.

4. Öldürülme korkusu: *“فَإِذَا جَاءَ الْحُوفُ”* “Tehlike geldiğinde...” (Ahzab 33/19) Yine aynı ayette; *“فَإِذَا ذَهَبَ الْحُوفُ”* “Tehlike geçince...” (Ahzab 33/19) buyrulmuştur.

5. Ölüm ve hezimet musibeti: Nisa suresinde geçen şu ayet gibi: *وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ*

“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar.” (Nisa 4/83)

Kur’an bütünlüğünde havf kelimesinin geçtiği ayetler incelendiği zaman bunların yarısına yakını dünyevî korkuları ve kaygıları, diğerleri ise Allah’a saygısızlık etme, O’na karşı gelme korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir. Ayetlerde insanın kendisi için hissettiği korku ile birlikte, başkası adına duyduğu korku ve kaygılar da zikredilmektedir.¹⁴⁹

“وَلَنبَلِّغَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ”

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!” (Bakara 2/155)

Ayette geçen ‘havf’ kelimesi, ölüm korkusu için kullanılmıştır.

“فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفُوكُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ أَشْحَةً عَلَى الْخَيْرِ”

“Korku (savaş tehlikesi) geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar.” (Ahzab 33/19)

Ayette geçen ‘havf’, savaş korkusudur.

“لَعَوِيٌّ فَاَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ مَبِينٌ”

“Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağırarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, "Açıkçası sen düpedüz serserinin birisin" dedi.” (Kasas 28/18)

Ayet, Hz. Musa’nın bir Kıptî’yi hatayla öldürmesi sonucu Firavun ve adamlarından gizlenmesinden bahsetmektedir. Havf kelimesi, Hz. Musa’nın Firavun ve adamlarından korktuğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

¹⁴⁹ Mustafa Kara, “Havf”, *DİA*, XVI, 528-531.

Mucizelerin, peygamberlere Allah tarafından inkârcıları korkutmak için gönderildiğini anlatan şu ayet-i kerîmede de ‘havf’ kelimesi kullanılmıştır:

“ وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا نُجُودَ النَّاقَةِ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ”

“Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz.” (İsra 17/59)

Rabbimizin kendisinden ve kendisine karşı gelmekten korkmamızı istediği şu ayette de de ‘havf’ kelimesi kullanılmıştır:

“فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”

“Mümin iseniz onlardan (şeytanın dostlarından) korkmayın, benden korkun.” (Âl-i İmran 3/175)

Havf kelimesinin hata yapmaktan, adil davranmamaktan kaygı duymak, endişe etmek manalarında kullanıldığı ayetler şu şekildedir:

“فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

“Her kim bir vasiyette bulunacak birinin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.” (Bakara 2/182)

“فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ”

“يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ”

“Eğer Allah ’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için verdiği meblâğda taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah ’ın koyduğu kurallardır, bu sebeple onları çiğnemeyin. Her kim Allah ’ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” (Bakara 2/229)

وَأَنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّا مَنَىٰ وَتِلْكَ فَرَاغَ فَإِنْ خِفْتُمْ
”أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ آذَىٰ أَلَّا تَعُولُوا“

“Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.” (Nisa 4/3)

Haşyet kelimesine vücut ve nezâir kitaplarında verilen anlamlar şu şekildedir: Nîsâbûrî, kelimeyi üç vecihte sıralamıştır¹⁵⁰:

1. Korku (hafv): Şu ayet-i kerimede olduğu gibi: “ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَّا يَلْبَسُونَ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ ” “Bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer.” (Bakara 2/74) Ra’d suresinde şöyle buyrulmuştur: “ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ” “Rablerinden korkan, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir.” (Ra’d 13/21) Mü’minûn suresinde; “ إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ” “Rablerinin korkusundan içleri titreyenler...” (Mü’minûn 23/57) buyrulmuştur. “ إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ ” “İçten içe Rablerinden korkanlara gelince, onlar için bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.” (Mülk 67/12)

2. İlim: Kehf suresinde şöyle buyrulmuştur: “ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ” “Çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk.” Fâtır suresinde; “ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ” “Allah’tan ancak âlim kulları korkar.” (Fâtır 35/28) buyrulmuştur. Ayetlerde geçen ‘haşyet’, ‘ilim’ manasındadır.

¹⁵⁰ en- Nîsâbûrî, *Vücûhu’l- Kur’an*, s.130.

3. Kulluk: Rabbimizin şu sözünde olduğu gibi: “وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ” “Yalnız Allah’a haşyet duyanlar...” (Tevbe 9/18) Nâziât suresinde; “وَأَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى” “Seni Rabbine davet edeyim de (O’na) boyun eğesin.” (Nâziât 79/19)

Kur’an’da haşyet kelimesinin geçtiği ayetlerden birkaçı ele alınacak olursa, Allah’ın azametinden dolayı ona bilinçli bir şekilde saygı duyarak ondan korkmak anlamında kullanıldığı ayetler şunlardır:

“عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمَّ نِعْمِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ”

“Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerede bulunursanız yüzünüzü yine o tarafa döndürün ki, -haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun. Ve bir de size nimetimi tamamlayayım, siz de hidayete eresiniz.” (Bakara 2/150)

“أَلْيَوْمَ يَيْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ”

“Bugün, kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun.” (Maide 5/3)

“فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”

“Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah’tır; eğer yürekten inanıyorsanız.” (Tevbe 9/13)

Haşyet kelimesinin, gelecekte olması muhtemel olumsuz şeylerden dolayı kaygı duymak manasında kullanıldığı ayet şu şekildedir:

“وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا “
”اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ”

“Bir zaman, Allah’ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütuflukâr davrandığın kişiye, "Eşinle evlilik bağına koru, Allah’tan kork" demiştin. Bunu derken Allah’ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun, insanlardan çekiniyordun.” (Ahzab 33/37)

İlk bakışta müteradif gibi görünen havf ve haşyet kelimelerini, Kur’an ayetleri ışığında incelendiğinde tamamen aynı anlamı içermediği, havf kelimesinin, bütün

insanların hissedebileceği bir korku türü olduğu, haşyet kelimesininse mümin olan kimselerin duyduğu saygı ve sorumluluk bilincinden kaynaklanan korku ve ürperti olduğu görölmektedir.

SONUÇ

Çok anlamlılık ve eş anlamlılık dilbilimcilerin, özellikle Arap dilbilimcilerinin tartışa geldiği konulardandır. Geçmişte bu konuyla ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, iştirâk ve teradüfle ilgili açıklamalarda ve değerlendirmelerde bulunup, Kur'an tefsirinde yansımasıyla ilgili birkaç örneğe yer verilmiştir.

Dilde asıl olan, bir kavramın tek bir lafızla ifade edilmesi ve tek bir lafzın da tek bir kavrama delaletidir. Fakat bu pek mümkün olmamaktadır. Başlangıçta tek bir lafızla ifade edilen kavram için daha sonraları başka lafızlar konulabilmektedir. Aynı şekilde başlangıçta bir lafız tek bir manaya geliyorken zamanla başka manalara da delalet etmektedir.

Kur'an'ın doğru anlaşılabilmesi, hatta inceliklerinin fark edilebilmesi için çok anlamlı ve eş anlamlı kelimelerin bilinmesi gerekir. Çok anlamlı kelimeler kullanıldıkları bağlama yahut içerisinde yer aldıkları cümleye göre farklı anlamlar kazanabilir. Bir kelimenin birden çok anlamı var diye, o kelimenin her yerde birden çok anlama gelmesi söz konusu olmaz. Yine aynı şekilde, Kur'an'daki eş anlamlı kelimeler arasındaki nüansların fark edilmesi gerekmektedir. Yoksa Kur'an'ın farklı durumlarda - görünüşte bu kelimeler eş anlamlı gibi görünse de - farklı kelimeler kullanmasındaki inceliği anlayamayız.

Çalışmada Kur'an'da geçen çok anlamlı kavramlara örnek olarak salât ve zikir kelimelerine yer verilmiştir. Salât kelimesinin, Kur'an'da geçtiği yerlere göre bağışlamak, rahmet etmek, dua, meleklerin istiğfarı, desteklemek, yardım etmek, namaz, ibadet, kulluk, ibadethane ve teşbih gibi manalara geldiği tespit edilmiştir. Zikir kelimesinin ise hatırlamak, anmak veya hatırlatmak, Allah'ın ayetlerini düşünmek, öğüt, ilahi mesaj gibi anlamlara geldiği görülmüştür.

Kur'an'da geçen eş anlamlı kavramlardan önce جَاءَ/آتَى (etâ/câe) kelimeleri, ardından حَشِيَّةٌ/حَوْفٌ (havf/haşyet) kelimeleri incelenmiştir. Ayetlerde etâ ve câe kelimelerinin kendilerine özel anlamları olduğu; etâ kelimesinin şüphe, tesadüf bağlamlarında kullanıldığı, câe kelimesinin ise kesinlik, kasıt bağlamlarında

kullanıldığı görülmüştür. İlk bakışta eş anlamlı olarak görülen havf ve haşyet kelimelerinin de yine kendilerine özgü anlamlarının olduğu, tamamen aynı anlamı içermediği sonucuna varılmıştır. Buna göre havf kelimesi bütün insanların hissedebileceği bir korku türü, dünyevî korku ve kaygıları ifade eden bir kelime olup; haşyet kelimesi ise mümin kimselerin duyduğu saygı ve sorumluluk bilincinden kaynaklanan korku ve dinî kaygıyı ifade eden bir kelimedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir er- Razi, *Muhtâru's- Sihâh*, Mektebetu'l- Asriyye, Beyrut - 1999.
- Acar, Ömer, “Çokanlamlılık- Eşadlılık İkileminde İştirâk-i Lâfzî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, 51:2 s.241-270.
- Ahmed el- Hâşimî, *Cevâhuru'l- Belâğati fi'l- Meânî ve'l- Beyâni ve'l- Bedîi*, (thk. Yusuf es- Samyelî), Mektebetu'l Asriyye, Beyrut – t.y.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara - 1997.
- el-Cevherî, *es- Sihâhu Tacî'l- Lugati ve Sihâhi'l- Arabiyyeti*, (thk. Ahmed Abdulgaffâr Atâr), Dâru'l- İlim, Beyrut - 2010.
- el-Cürcânî, eş- Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't- Târifât*, y.y. - t.y.
- el-Cürcânî, eş- Şerif Ali b. Muhammed, *Mu'cemu't- Târifât*, (thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî), Dâru'l- Fazîlet, Kahire - t.y.
- ed-Dâmeğânî, Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed, *el- Vücûh ve'n- Nezâir li Elfazi Kitabillahi'l Azîz*, (thk: Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez- Zefitî, Kahire - 1995.
- ed-Dârekutnî, *Sünenü Dârekutnî*, (thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Ma'ved), Dâru'l- Ma'rifeti, Beyrut - 2001.
- Durmuş, İsmail, “Müşterek”, *DİA*, XXXII, 171 - 172.
- Ebu Bişr Sîbeveyhî Amr b. Osman b. Kanber el- Hârisî, *el- Kitâb*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetu'l- Hancî, Kahire - 1988.
- Ebû Bişr Sîbeveyhî Amr b. Osman b. Kanber el- Hârisî, *Kitâbu Sibeveyh*, (thk: Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetu'l- Hancî, Kahire - 1988.
- Ebû Hilal el- Askerî, *el- Furûku'l- Lugaviyye*, (thk. Muhammed İbrahim Selim), Dâru'l- İlim, Kahire - 2014.
- el- Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, thk. Muhammed Abdü'l-Münîm Hafâcî, Siclü'l- Arab, Kahire - t.y.
- Fahrüddîn er- Razî, *el- Mahsûl fi İlmi Usûli'l- Fıkıh*, (thk. Tâhâ Câbir Gıyâd el- Ulvânî), Müessesetu'r- Risâle, y.y.- t.y.
- Fahrüddîn er- Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, Dâru'l- Fikr, Lübnan - 1981.
- Fîruzâbâdî, *el- Kâmûsu'l- Muhît*, Müessesetu'r- Risâle, Beyrut - 2005.

el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*, (haz: Muhyiddin Sabri el- Kürdî, Abdu'l- Kadir Ma'ruf el- Kürdî, Hüseyin Neîmî el- Kürdî), Kürdistâni'l- İlmiyye, Mısır - h. 1329.

el- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed, *el-Mustasfâ min Ulûmi'l- Usûl*, (thk. Hamza b. Zâhir Hâfız), el- Câmîatu'l- İslâmiyye Külliyyetu'ş- Şer'iyye, Medine - t.y.

el- Hafâcî, Muhammed Ali Rezzâk, *İlmü'l-Fesâhati'l-Arabiyye*, Dâru'l- Meârifî, Kahire - t.y.

Halil Altuntaş, "el-Vücûh ve'n-Nezâir", *Diyanet Dergisi* 26/1 (1990), s. 13-36.

Halil b. Ahmed, el- Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, (thk. Mehdî el- Mahzûmî, İbrahim es- Sâmirî), Dâru Mektebeti'l- Hilal, y.y. - 2010.

Hatîp el- Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, Beyrut - t.y.

İbn Âşûr, Muhammed et- Tâhir, *Cemheratü Makâlâtin ve Rasâil*, Dâru'n- Nefâis, Ürdün - 2015.

İbn Fâris, Ebu'l- Hüseyin Ahmed, *Mucemu Mekâyisi'l-Lüga*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Dâru'l- Fikr, y.y. - 1979.

İbn Fâris, Ebu'l- Hüseyin Ahmed, *es- Sâhibî fi fikhî'l- Lugati'l- Arabiyyeti ve Mesâilihâ ve Süneni'l- Arabî fi Kelâmihâ*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut - 1997.

İbn Cinnî, *el- Hasâis*, (www.alkottob.com/11.05.2019).

İbn Kayyım el- Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb, *Medâricu's- Sâlikîn Beyne Menâzili "İyyâke Na'budu ve İyyâke Nesteîn"* (thk. Muhammed el- Mu'tasım Billahi'l- Bağdâdî), Dâru'l- Kütübi'l- Arabî, Beyrut - 2003.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut – 2010.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Nüzhetu'l- A'yuni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (haşiye: Halil el-Mansur), Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut - 2000.

İsmâil Bağdâdî, *Hediyetu'l- Ârifîn*, Vekâletü'l- Meârifü'l- Celîle, İstanbul - 1951.

Kara, Mustafa, "Havf", *DİA*, XVI, 528-531.

Karagöz, Mustafa, "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci - Nezâirin 'Eş anlamlılık' Olarak Tanımlanması Sorunu-" *Bilimname* XIV, 2008/1, s.14-34.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, (haz. Şerafettin Yaltkaya, Rıfat Bilge), Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul - 1971.

Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l- Müfehres li Elfâzi'l- Kur'an-ı Kerim*, Dâru'l- Kütübi'l- Mısriyye, y.y. - 2008.

Muhammed Nureddin el- Müneccid, *el- İştirâku'l- Lafziyyi fi'l- Kur'ani'l- Kerim beyne'n- Nazariyyeti ve't- Tatbîk*, Dâru'l- Fikri, Şam - 1999.

Muhammed Nureddîn el- Müneccid, *et- Terâdüf fi'l- Kur'âni'l- Kerîm*, Dâru'l- Fikri'l- Muâsır, Beyrut - 1997.

Mukatil b. Süleyman, *el- Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'anil- Kerim*, (thk: Abdullah Mahmud Şehhâte), *el- Hey'etü'l- Mısriyyeti'l-Âmme li'l- Kitâb*, Kahire - 1994.

ez-Zebîdî, Murtaza, *Tâcu'l-Arus*, (thk. Mustafa Hicâzî), *et- Tûrâsu'l- Arabî*, Kuveyt – 2001.

Müslim İbn Haccâc, *Sahîhu Müslim*, “Nikah”, 106.

en- Nîsâbü'rî, Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed el- Hîrî, *Vücûhu'l- Kur'an*, (thk: Necef Arşî), *Müessesetu'l- Asitane*, y.y. - h.1422.

Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Nedim Maraşlı, Dâru'l- Kâtibü'l-Azelî, Kahire - t.y.

Ramazan Abduttevvâb, *Fusûl fî Fıkhi'l- Arabiyye*, Mektebetu'l- Hâncî, Kahire - 1999.

Okumuş, Mesut, “Kur'an Yorumunda Çok Anlamalı Lafızlara Yaklaşımlar”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003/1, C:II, S:3, s.27 - 62.

Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul - 2017.

Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İsam Yayınları, İstanbul – 2006.

Sarmış, İbrahim, *Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dilbilgisi*, Esra Yayınları, Konya, 2011.

es-Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (thk. Muhammed el- Mısrî), *Âlemü'l- Kütüb*, Beyrut - 1984.

es-Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin, *el- Müzhir fî Ulûmi'l- Lugati ve Envâuha*, (şrh: Muhammed Ahmed Cârulmevlâ, Ali Muhammed el- Beccâvî, Muhammed Ebu'l- Fazl İbrahim), *el- Mektebetu'l- Asriyye*, y.y. - 2014.

eş-Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman b. Salih, *el- Furûku'l- Lugaviyye ve Eseruhâ fî Tefsîri'l- Kur'âni'l- Kerim*, Mektebetu'l- Ubeykân, Riyad - 1993.

eş- Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l- Fuhûl ilâ Tahkîki'l- Hakkı min İlmi'l- Usûl*, (thk. Ebu Hafs Sâmi el- Arabî el- Esrî), Dâru'l- Fazîlet, Riyad - 2000.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'an*, Dâru'l- Fikr, Beyrut - 1995.

Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul – 1991.

ez-Zemahşerî, Ebu'l- Kasım Cârullah Mahmud b. Ömmer, *el- Keşşâf an Hakâiki't- Tenzil*, Dâru'l- Ma'rife, Beyrut - 2009.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el- Burhân fî Ulûmi'l- Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l- Fazl İbrahim), Dâru İhyâi Kütübî'l- Arabiyye, y.y. – 2010.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Dâru İhyâi'l- Kütübî'l- Arabî, Kahire - 1957.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

Fatma Betül BAYSAL, 7 Mayıs 1992 yılında Konya’da doğdu. İlkokulu ve ortaokulu İbrahim Yapıcı İlköğretim okulunda okuduktan sonra Mamut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesinden 2009 yılında mezun oldu. Mezun olduğu sene Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. 2014 yılında Konya’nın Yunak İlçesine bağlı bir köyüne Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atandı. Burada dört sene öğretmenlik yaptıktan sonra 2018 Haziran ayında Konya’nın Selçuklu İlçesine bağlı Tepekent mahallesine tayini çıkan Fatma Betül, Tepekent Ortaokulunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenidir.